

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

**GRAMATICKÁ KATEGORIE RODU V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ
ZE SROVNÁVACÍHO A TRANSLATOLOGICKÉHO HLEDISKA**

**THE GRAMMATICAL CATEGORY OF THE GENUS IN RUSSIAN AND
CZECH FROM COMPARATIVE AND TRANSLATOLOGICAL POINT OF
VIEW**

**ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ РОДА В РУССКОМ И ЧЕШСКОМ
ЯЗЫКАХ С СРАВНИТЕЛЬНОЙ И ТРАНСЛАТОЛОГИЧЕСКОЙ
ТОЧКИ ЗРЕНИЯ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

VYPRACOVALA: Bc. Žaneta Sklenářová

VEDOUCÍ PRÁCE: prof. Alla Arkhanhelska, DrSc.

2019

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Pusté Kamenici 6. 4. 2019

Podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní prof. Alle Arkhanhelske, DrSc., za materiály, konzultace, cenné rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla.

Podpis

Obsah

ÚVOD.....	7
1 TEORETICKÁ ČÁST	9
TRANSLATOLOGICKÉ HLEDISKO	
1.1 GENETICKÁ PŘÍBUZNOST RUŠTINY A ČEŠTINY	9
1.2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	11
1.2.1 Rod (lat. genus)	11
1.2.1.1 Rod gramatický (грамматический род)	11
1.2.1.2 Rod přirozený (естественный род)	12
1.2.2 Pohlaví (lat. sexus)	12
1.3 FORMOVÁNÍ GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU	14
1.4 VZTAH MEZI RODEM GRAMATICKÝM A PŘIROZENÝM (BIOLOGICKÝM)	16
1.5 PŘÍZNAKOVOST A BEZPŘÍZNAKOVOST RODOVÝCH KORELACÍ.....	18
1.6 VYJÁDŘENÍ RODU U ŽIVOTNÝCH A NEŽIVOTNÝCH SUBSTANTIV	20
1.6.1 ASYMETRIE u kategorie rodu	21
1.6.2 SYMETRIE u kategorie rodu	22
1.7 SYSTÉM GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU	23
1.7.1 KATEGORIE RODU V RUŠTINĚ	23
1.7.1.1 Mužský rod	23
1.7.1.2 Ženský rod	24
1.7.1.3 Střední rod.....	25
1.7.1.4 Rod nesklonných substantiv	25
1.7.2 KATEGORIE RODU V ČEŠTINĚ.....	26
1.7.2.1 Mužský rod	27
1.7.2.2 Ženský rod	27
1.7.2.3 Střední rod.....	27
1.7.2.4 Rod nesklonných substantiv.....	29
1.8 JMÉNA OBOURODÁ.....	29
1.8.1 Obourodost v ruštině	29
1.8.2 Vespólná pojmenování v češtině	31

1.8.2.1	Obourodá substantiva s významovým posunem.....	33
1.8.2.1.1	Pojmenování živočichů	33
1.8.2.1.2	Pojmenování vlastností člověka	33
1.9	ROD A PŘECHYLOVÁNÍ.....	35
1.9.1	Substantiva bez párových tvarů	36
1.9.2	Substantiva s párovými tvary, která jsou používána v neutrální řeči	37
1.9.3	Substantiva s párovými tvary, která jsou užívána v hovorové řeči	38
1.10	RODOVÁ VARIABILITA.....	39
1.11	PROBLÉMY PŘEKladu GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU Z TRANSLATOLOGICKÉHO HLEDISKA	43
2	PRAKTICKÁ ČÁST	44
	SROVNÁVACÍ HLEDISKO	
A.	SHODY V RODĚ MEZI RUŠTINOU A ČEŠTINOU.....	44
B.	ROZDÍLY V RODĚ MEZI RUŠTINOU A ČEŠTINOU.....	44
2.1	OBOURODOST V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ.....	45
2.1.1	Přechýlená substantiva	45
2.1.2	Neutra	45
2.2	ROD U SLOV CIZÍHO PŮVODU	46
2.2.1	Rod slov přejatých z francouzštiny	47
2.2.2	Rod slov přejatých z latiny a řečtiny	49
2.2.3	Rod slov přejatých z dalších jazyků	51
2.3	ROD CIZÍCH VLASTNÍCH JMEN ZEMĚPISNÝCH	52
2.3.1	Státy	52
2.3.2	Republiky	53
2.3.3	Řeky.....	54
2.3.4	Ostrovy a poloostrovy	55
2.3.5	Města a lokality	55
2.4	ROD U NÁZVŮ ZVÍŘAT	57
2.5	ROD U POJMENOVÁNÍ OBUVI A PÁROVÝCH PŘEDMĚTŮ	58
2.6	ROD ZKRATEK.....	59
2.7	PLURALIA TANTUM.....	59
2.8	NOVÉ TENDENCE PŘI URČOVÁNÍ RODU V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ.....	64

ZÁVĚR	66
РЕЗЮМЕ	73
BIBLIOGRAFIE	83
КНИЖНИ ЗДРОЈЕ.....	83
Ruské.....	83
České.....	83
INTERNETOVÉ A ELEKTRONICKÉ ЗДРОЈЕ	84
Ruské.....	84
České.....	86
ČASOPISY A OSTATNÍ ЗДРОЈЕ	86
ANOTACE	87

ÚVOD

V posledních letech se stále více lingvistů a vědců z jiných oborů zabývá problematikou kategorie rodu v jazyce. Jedním z důvodů je, mimo jiné, stále rostoucí vlna ženské emancipace. Právě na rostoucí vlnu emancipace reaguje přirozeně i každý jazyk, který se snaží s tímto fenoménem vyrovnat. Například substantiva, která byla dříve přiřazována pouze k rodu mužskému, začínají vytvářet tvary rodu ženského a do jazyků tak začínají pronikat více a více přechýlené tvary rodu ženského. Výzkum z hlediska gramatické kategorie rodu ale můžeme pozorovat i v jiných oblastech.

Hlavním cílem diplomové práce je zanalyzovat gramatickou kategorii rodu v ruštině a porovnat ji s gramatickou kategorií rodu v češtině. Konkrétně je cílem diplomové práce najít příklady, ve kterých se rodové významy shodují v obou jazycích a ve kterých, naopak, dochází mezi ruštinou a češtinou k rozdílům. Právě rodové rozdíly mezi danými jazyky jsou příčinou vzniku problémů v procesu překládání. Problémy v překladu lze pozorovat především u překladů z rodného jazyka do jazyka cizího. Cílem diplomové práce je tedy vytvořit přehledný souhrn případů, ve kterých se rod v ruštině odlišuje od rodu v češtině, neboť materiálů, shrnujících tyto informace, je v obou jazycích nedostatečné množství. Diplomová práce by měla také nastínit příčiny těchto rozdílů. Výsledkem práce by měl být ucelený materiál o gramatické kategorii rodu, který může sloužit k dalšímu studiu a který může být užitečný z hlediska překladatelské praxe.

Předkládaná diplomová práce je rozdělena na dvě základní části – na část teoretickou a na část praktickou. Teoretická část zpočátku poukazuje na vzájemnou genetickou příbuznost ruštiny a češtiny a také vysvětluje základní pojmy, které jsou s problematikou rodu spojeny. Na pojmech *rod gramatický* a *rod přirozený* je také vysvětlena tzv. sémantická motivovanost a nemotivovanost. Následuje popis formování kategorie rodu v ruštině a češtině, vysvětlení vztahu mezi rodem gramatickým a rodem přirozeným, vymezení pojmů *příznakovost* a *nepříznakovost* a určování rodu u životných a neživotných substantiv. Důležitou kapitolou teoretické části je kapitola o kategorii rodu v ruštině a češtině, v níž jsou vysvětlena pravidla, podle kterých řadíme substantiva v ruštině a v češtině k danému gramatickému rodu. V závěru teoretické části je představena problematika obourodosti v jazycích, problematika rodové variability a v poslední době aktuální téma rodu a přechylování v obou jazycích. Závěr teoretické části je věnován také translátologii z hlediska rodu a poukazuje především na to, na jaké skupiny substantiv si musíme dát v procesu překladu mezi ruštinou a češtinou největší pozor.

V praktické části diplomové práce jsou vymezeny konkrétní rodové rozdíly mezi ruštinou a češtinou. Rozdíly v rodě mezi ruskými a českými substantivy jsou přehledně shrnuty do tabulek podle jednotlivých skupin – obourodost, rod u slov cizího původu, rod cizích vlastních jmen zeměpisných, rod u názvů zvířat, rod u pojmenování obuvi a párových předmětů, rod zkratek a rod u pluralií tantum. Závěrečná kapitola diplomové práce s názvem *Nové tendence při určování rodu v ruštině a češtině* poukazuje na nejnovější tendence v ruštině a češtině z hlediska určování gramatické kategorie rodu. Cílem praktické části není pouze poukázání na případy, ve kterých dochází ke shodě v rodu ruských a českých substantiv, ale především vytvoření uceleného přehledu konkrétních případů, ve kterých dochází k rodovým rozdílům. Vytvořený přehled bude pro čtenáře přínosem pro překladatelskou praxi.

Všechny rodové rozdíly, které jsou z hlediska překladu důležité a které působí v překladatelské praxi mezi námi sledovanými jazyky značné problémy, budou v práci přehledně shrnuty do tabulek. Konkrétní příklady z názorných tabulek je nutné z hlediska překladu brát v potaz.

Předpokladem při psaní této diplomové práce bylo to, že u slovanských substantiv se bude rod v ruštině a češtině ve většině případů shodovat. Rozdíly mezi rodem u ruských a českých substantiv by měly pravděpodobně být u slov přejatých z jiných jazyků. Cílem diplomové práce je tedy toto tvrzení vyvrátit, případně potvrdit, a následně případné jednotlivé rozdíly přehledně shrnout a blíže vysvětlit.

1 TEORETICKÁ ČÁST

TRANSLATOLOGICKÉ HLEDISKO

1.1 GENETICKÁ PŘÍBUZNOST RUŠTINY A ČEŠTINY

Z hlediska genealogické klasifikace řadíme oba jazyky do tzv. indoevropské jazykové rodiny, která se dále rozpadá na několik jazykových skupin, včetně slovanské, do níž řadíme právě ruštinu a češtinu. Ruština spadá do tzv. východoslovanské podskupiny slovanských jazyků a čeština do tzv. západoslovanské podskupiny slovanských jazyků. Obě podskupiny mají vzájemně podobné, ale i odlišné rysy.¹

Kořeny ruštiny a češtiny sahají do jednoho a téhož jazykového společenství – společenství starých Slovanů, z čehož vyplývá, že ruština, jazyk východoslovanský, a čeština, jazyk západoslovanský, mají mezi sebou těsné příbuzenské svazky. Tito staří Slované používali k dorozumívání jazyk zvaný praslovanština. Praslovanský jazyk nebyl nikdy písemně doložen, avšak současné lingvistické teorie s praslovanštinou pracují a do jisté míry vychází z její zvukové podoby i slovní zásoby.

Z praslovanského společenství se začínaly v 7. století vyčleňovat jednotlivé národnostní větve slovanského obyvatelstva – východní, západní a jižní. Následně došlo ke vzniku tzv. „obecné východoslovanštiny“ – zrod pozdější ruštiny, „obecné západoslovanštiny“ – zrod pozdější češtiny a „obecné jihoslovanštiny“.

Jazyk východních Slovanů začalo později ovlivňovat křesťanství. Na území tehdejší Rusi se rozšířil jazyk staroslověnský, který vycházel ze slovanského písma Cyrila a Metoděje. Jednalo se o jazyk tzv. umělý, který byl vytvořen pro potřeby překladu řeckých a latinských bohoslužebních knih do slovanských jazyků. Staroslověnština, která původně sloužila jako jazyk církevní literatury, se později stává jazykem všeobecně literárním. Postupným vývojem dochází ke sblížení staroslověnštiny a východní slovanštiny. Právě expanze staroslověnštiny na Rus je jedním z prvních velkých projevů jazykových kontaktů českého národa s národem ruským.

V důsledku úpadku Kyjevského státu a upřednostňování Moskvy dochází následně k rozpadu výše zmíněné jazykové jednoty a začínají postupně vznikat jazyky samostatné. Tímto

¹ Библиотека электронной литературы. *Языковое родство славянских языков* [online]. [cit. 2019-01-26]. Dostupné z: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A5/hodova-kapitolina-ivanovna/yazikovoe-rodstvo-slavyanski-narodov>

okamžikem se začínají jazyky ruského a českého národa vyvíjet každý svou vlastní cestou. Oba jazyky nevycházejí pouze z vlastních vývojových tendencí, ale postupně na ně mají vliv i další cizí jazyky. Tyto jazyky ovlivňují především ruskou a českou slovní zásobu, ale značně se prosazují také v různých oblastech gramatiky. Na ruštinu zpočátku působí především řečtina. Z řečtiny přichází mnoho slov náboženského a světského rázu. Naopak čeština je v tomto období ovlivňována především latinou. V češtině se sice objevují i původně řecká slova, avšak přejatá prostřednictvím latiny.

Do češtiny a ruštiny začínají postupem času pronikat i slova z jazyků sousedních států – ruština přejímá mnoho slov z jazyků turkotatarských a skandinávských, čeština spíše z němčiny.

Výše vyjmenované jazykové jevy jsou počátečním zdrojem rozdílů mezi češtinou a ruštinou. Při studiu jazyka je proto nutné brát tyto vlivy na ruštinu a češtinu v potaz.² O konkrétních příkladech vlivů různých jazyků na češtinu a ruštinu pojednává samostatná kapitola na konci této diplomové práce.

² ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999. Str. 7-11. ISBN 80-210-2058-X

1.2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

1.2.1 Rod (lat. genus)

Obecně lze rod považovat za určitou kategorii, jejíž jednotlivé komponenty spojují určité charakteristické rysy. K lepšímu porozumění následujícím kapitolám diplomové práce je z hlediska rodu nejprve nutné vymezit dva základní pojmy: rod gramatický a rod přirozený a následně také přiblížit vztahy mezi těmito rody.

1.2.1.1 Rod gramatický (грамматический род)

Jak vyplývá z názvu, *rod gramatický* je jednou z kategorií gramatického systému ruštiny a češtiny. Rod gramatický je rodem, který je tzv. sémanticky nemotivovaný, tzn. přímo nesouvisí s biologickým pohlavím.³ Z hlediska jmenného gramatického rodu rozlišujeme jak v ruštině, tak v češtině tři základní kategorie rodu, a to: mužský (lat. maskulinum), ženský (lat. femininum) a střední (lat. neutrum). Ruský lingvista A. A. Zalizňak vyděluje v ruštině ještě tzv. párový rod, který je blíže specifikován v kapitole o pluraliích tantum této diplomové práce. Pro gramatický rod je charakteristické, že určuje způsob ohýbání slov. Nositeli gramatického rodu jsou v první řadě substantiva. Pro substantiva je kategorie rodu nevyhnutelná.⁴ V. V. Vinogradov je zastáncem toho názoru, že gramatická kategorie rodu je v současné ruštině nejcharakterističtější morfologickým znakem substantiv. Gramatický rod není pouze prostředkem vyjadřujícím kategorii osoby, ale je považován za samostatný klasifikovaný znak substantiva.⁵ Rod gramatický vyjadřují druhotně také adjektiva, číslovky, zájmena, slovesná přídělníky a přechodníky.⁶ Gramatický rod (mužský, ženský a střední) mají všechna substantiva, která pojmenovávají neživé hmotné předměty, nehmotné předměty, rostliny a chovně nevýznamné živočichy.⁷

Kategorie rodu má v obou jazycích tři základní funkce: sémantickou (neboli sémanticko-symbolickou), syntaktickou a morfologickou. Z hlediska funkce sémantické odpovídá gramatický rod v některých případech pohlaví osoby, označené příslušným slovem (např. *učitel – učitelka*).

³ ВИНОГРАДОВ, В.В. Современный русский язык – морфология. Москва: Издательство Московского университета. 1952. Стр. 57-65. ISBN 978-5-8465-0983-2

⁴ ŠTÍCHA, František. Kapitoly z české gramatiky. Vydání 1. Praha: Academia, 2011. Str. 570. ISBN 978-80-200-1845-8

⁵ ВИНОГРАДОВ, В. В. Современный русский язык – морфология. Москва: издательство Московского университета. 1952. Стр. 57-65. ISBN 978-5-8465-0983-2

⁶ ŠTÍCHA, František. Kapitoly z české gramatiky. Vydání 1. Praha: Academia, 2011. Str. 570. ISBN 978-80-200-1845-8

⁷ Tamtéž, str. 570

Tyto případy se týkají především označení osob. Sémanticko-symbolická funkce gramatického rodu spočívá také v tom, že při personifikaci bývá i gramatický rod slova chápán jako pohlaví. Například substantivum *smrt* symbolizuje v ruské kultuře obraz ženy (oproti kultuře německé, ve které toto substantivum odkazuje na rod mužský). Feministická kritika tvrdí, že označení osob substantivy rodu mužského ignoruje ženy. Těmto studiím, a obecně i sémantické funkci gramatického rodu, je v dnešní době věnováno stále více pozornosti.⁸ Funkce syntaktická zkoumá roli daného substantiva jako větného členu a funkce morfologická se pak zabývá vznikem substantiv a různými typy deklinace.⁹

Formálně gramatický rod rozpoznáváme pomocí koncovky nominativu singuláru.¹⁰

1.2.1.2 Rod přirozený (естественный род)

Od rodu gramatického je nutné odlišovat *rod přirozený*. Rod přirozený je, na rozdíl od rodu gramatického, sémanticky motivovaný, tzn., že u substantiv označujících osoby nebo zvířata těsně souvisí s biologickým pohlavím. Pro příklad lze uvést např. slova jako: *отец, муж, мальчик, баран* apod. Tato slova označují názvy osob a živočichů mužského pohlaví a gramaticky náleží do gramatické kategorie rodu mužského. Substantiva jako např. *жена, овца, мать, девочка* označují živé bytosti ženského pohlaví a náleží k rodu ženskému. Gramatický rod je v těchto případech podmíněn sémantikou, tedy biologickým pohlavím.¹¹

1.2.2 Pohlaví (lat. *sexus*)

V souvislosti s kategorií rodu je nutné zmínit také pojem *pohlaví*. Pohlavní příslušnost je v současném ruském a českém jazykovém systému spjata s kategorií gramatického rodu velmi těsně. Genus a *sexus* avšak nelze považovat za plně symetrické kategorie. Toto tvrzení vyplývá již ze skutečnosti, že gramatický rod mají i pojmenování neživých objektů a abstraktů, ale také adjektiva, slovesná příčestí, přechodníky a některé číslovky.¹²

⁸Шахмайкин, А. М. Проблема лингвистического статуса категории рода // Актуальные проблемы современной русистики. Диахрония и синхрония. Москва: МГУ. 1996. Стр. 226-273. ISBN 978-5-8465-0983-2

⁹ Академик. Грамматический род [online]. [cit. 2019-01-13]. Dostupné z: <https://gender.academic.ru>

¹⁰ Kolektiv pracovníků Lingea s.r.o. Gramatika současné ruštiny (s praktickými příklady). Vydání 1. Brno: nakladatelství Lingea s.r.o., 2012. Str. 17. ISBN 978-80-87471-45-6.

¹¹ ВИНОГРАДОВ, В. В. Современный русский язык – морфология. Москва: издательство Московского университета. 1952. Стр. 57-65. ISBN 978-5-8465-0983-2

¹² ШТИЦА, František. Kapitoly z české gramatiky. Vydání 1. Praha: Academia, 2011. Str. 573. ISBN 978-80-200-1845-8

Studie posledních desetiletí kladou otázku o nerovném psychologickém vztahu mezi rodem gramatickým a pohlavím v myslích nositelů různých jazyků. Existují například údaje o větší shodě rodu gramatické a pohlaví v němčině, než, například, ve španělštině. Otázka vztahu gramatického rodu a pohlaví je v současné době velmi diskutovaným tématem a vyžaduje další studium.¹³

¹³Шахмайкин А. М. Проблема лингвистического статуса категории рода // Актуальные проблемы современной русистики. Диахрония и синхрония. Москва: МГУ. 1996. Стр. 226-273. ISBN 978-5-8465-0983-2

1.3 FORMOVÁNÍ GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU

Porozumění formování gramatické kategorie rodu v ruštině a češtině může působit značné potíže, neboť se jedná o kategorii, která vznikala z prajazyků, o nichž můžeme zjistit pouze přibližné informace. Gramatická kategorie rodu v češtině má pravděpodobně základ v indoevropském prajazyce. Někteří lingvisté se však přiklánějí k názoru, že gramatická kategorie rodu pochází z ještě starších dob, o nichž neexistují žádné podrobnější zmínky.¹⁴

Kategorie rodu vznikala v obou jazycích na základě protikladu životnosti a neživotnosti, u životných substantiv pak na protikladu *muž – žena*. Tento fakt se v indoevropských jazycích většinou projevil rozlišováním rodu na rod mužský, ženský a střední. O této situaci hovoříme především ve spojitosti s češtinou, i přesto, že se nakonec v češtině a jiných jazycích (řečtina, latina, němčina apod.) většina neživotných substantiv přiklonila buď k rodu mužskému (např. lat. *nux, nukleus – ořech, jádro*), nebo k rodu ženskému (např. lat. *civitas – obec*). Důvodem bylo především to, že se jednalo o slova formálně podobná, či dokonce analogická (např. *nucleus* podle *dominus* apod.)¹⁵

Tento jev pokračoval v některých jazycích i nadále, díky čemuž se právě v těchto jazycích dnes určují jen rody dva (většinou mužský a ženský rod¹⁶), nebo v nich již kategorie rodu vůbec neexistuje (např. angličtina – zde se kategorie projevuje už jen u 3. osob singuláru u osobních zájmém *he, she, it*).¹⁷

Ruština a čeština se řadí k jazykům, které si zachovaly trojí dělení rodu. Existují však i jazyky, které používají mnohem složitější dělení kategorie rodu, než ruština nebo čeština, a u nich mnohdy najdeme i větší počet členů gramatické kategorie rodu. Příkladem mohou být jazyky bantuské, které mají většinou osm až deset kategorií gramatického rodu. V těchto jazycích se do zvláštních kategorií rodu dělí například rostliny, věci se dále dělí na velké a malé apod.¹⁸

Rozdíly, které v jazycích panují, jsou bezesporu zajímavé, nicméně pro naše účely diplomové práce je vhodnější zaměřit se na obecnější úvahy o formování gramatické kategorie rodu a o fungování těchto kategorií v jazyce. Formování gramatické kategorie rodu je nejlépe viditelné na protikladu rodu mužského a ženského, neboť právě na těchto opozicích fungovalo formování kategorie gramatického rodu ve většině případů. Ve většině současných jazyků najdeme

¹⁴ ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. Str 104. ISBN 80-85839-24-5.

¹⁵ Tamtéž, str. 104

¹⁶ *Například v románských jazycích – ve většině se dochovaly již jen pozůstatky rodu středního*

¹⁷ ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. Str 105. ISBN 80-85839-24-5.

¹⁸ Tamtéž, str. 105

vždy dvojice, které svůj protiklad vyjadřují lexikálně, tzn. pomocí dvou různých, ničím nepodobných, slov. Příkladem jsou rodové dvojice *muž – žena/мужчина – женщина*, *bratr – sestra/брат – сестра*, *otec – matka/отец – мать* apod.

Kromě lexikálního vyjádření protikladů můžeme v jazycích vidět i vyjádření rodových dvojic prostředky formálními. Těch existuje v jazycích nesrovnatelně více než prostředků lexikálních. Čeština z hlediska formálních prostředků využívá především zakončení – *ka* (*manžel – manželka*, *učitel – učitelka*, *kuchař – kuchařka*, *policista – policistka*, *houslista – houslistka* apod.). Ruština má k vyjádření formálních prostředků koncovek více. Příčina využívání především formálních prostředků je lehce pochopitelná. Dříve byl primitivní jazyk omezen pouze určitým počtem slov a pohlaví bylo rozlišováno především lexikálními prostředky (př. *muž – žena*). V primitivních jazycích gramatická kategorie rodu pochopitelně neexistovala. Postupným vývojem jazyka však docházelo ke zvětšování lexika a k nárůstu počtu slov, která měla svou rodovou dvojici. Důvodem bylo především to, že již nebylo ekonomické vyjadřovat se stále se opakujícími lexikálními protiklady. V tuto chvíli došlo ke vzniku gramatické kategorie rodu. Konkrétně došlo k tomu, že se ke každému základnímu slovu, které původně neneslo znaky pohlaví a označovalo všechny osoby, začal připojovat formální prostředek, který již vypovídal o tom, ke kterému pohlaví se dané pojmenování řadí. Například z původně obecného slova *student* došlo po připojení formálního příznaku *-ka* ke vzniku nového pojmu – *studentka* – který již označoval, že se jedná o osobu ženského pohlaví. Ruština užila v tomto případě stejný formální příznak (*студент – студентка*)¹⁹

Čeština i ruština si postačí s několika jednoduchými morfémy k tomu, aby bylo možné určit příslušnost substantiv k danému rodu. Pokud by gramatická kategorie rodu neexistovala a tyto jazyky by byly nuceny tvořit nová pojmenování pouze za pomoci lexikálních prostředků, muselo by vzniknout v ruštině i češtině tisíce nových výrazů, což by bylo pro oba jazyky neekonomické a neefektivní. Přitom by se u těchto podobných dvojic jednalo stále o jeden a tentýž opakující se vztah, tedy pouze o rozdíl v pohlaví. Z tohoto důvodu je na všechny gramatické kategorie nutné pohlížet tak, že se jedná o prostředky, které velmi významně přispěly ke zjednodušení procesu vzniku výpovědi a její následné interpretace.²⁰

¹⁹ ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. Str 105 - 106. ISBN 80-85839-24-5.

²⁰ Tamtéž, str. 106

1.4 VZTAH MEZI RODEM GRAMATICKÝM A PŘIROZENÝM (BIOLOGICKÝM)

Vztah mezi rodem gramatickým a přirozeným, tedy biologickým, budí u lingvistů v dnešní době stále více zájmu a dostává se tak velmi významně do popředí lingvistiky. Zájem o problematiku kategorie rodu v jazyce projevují mimo jiné i sociologové, psychologové, historici, filozofové a vědci z jiných oborů, díky čemuž je tato problematika v dnešní době stále více diskutovaným tématem.²¹

Díky rostoucímu zájmu o kategorii rodu vznikla dokonce samostatná disciplína, označována jak v české, tak v zahraniční literatuře pojmem *gender linguistics*. Pojmu *lingvistika rodu* v posledních letech začíná konkurovat pojem *genderová lingvistika*. Genderová lingvistika je na rozdíl od lingvistiky rodu zaměřena interdisciplinárně, tzn., že zohledňuje i sociologické a kulturologické faktory. Genderová lingvistika je tedy součástí tzv. *gender studies*.²²

Většina současných lingvistů, včetně významné české jazykovědkyně S. Čmejrkové, se přiklání k názoru, že je vazba mezi biologickým a gramatickým rodem v jazycích velmi významná. Například čeština se obecně velmi přiklání k trendu, mít pro osoby mužského a ženského rodu zvláštní pojmenování. Mluvíme o tzv. *přechylování*, tedy jevu, kdy se od mužských pojmenování vytváří pojmenování ženská. V případech, kde se dříve hojně používala pojmenování rodu mužského, v dnešní době vznikají častěji přechýlená pojmenování rodu ženského. Oproti jiným jazykům, včetně ruštiny, má čeština velmi široký soubor ženských pojmenování, avšak i přesto v textech a překladech převažují pojmenování maskulin, tedy pojmenování nepřechýlená. Podle P. Eisnera souvisí tento fakt s tím, že ve světě odjakživa převažuje tzv. patriarchální model, podle něhož je v jazycích, především v jazycích Evropy, nadvláda muže nad ženou. Ruština se v tomto případě drží spíše stranou. Ruština upřednostňuje před přechylováním spíše obourodá pojmenování. Pokud ruština přechýlený tvar vytvoří, jedná se ve většině případů o tvar s hanlivým, či ironickým nádechem (např. *чародеи* - *чародейка*). Silnou vazbu mezi biologickým a gramatickým rodem v ruštině však najdeme také, o čemž mimo jiné pojednává tato diplomová práce.²³

²¹ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

²² Tamtéž, str. 263

²³ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

Silná vazba mezi rodem gramatickým a rodem přirozeným je například v češtině očividná i z toho faktu, že čeština ve většině případů označuje osoby a živočichy (tedy živé bytosti) přirozeného rodu mužského substantivy mužského rodu gramatického. To samé platí i pro rod ženský – živé bytosti přirozeného rodu ženského jsou i z hlediska rodu gramatického řazeny k femininům. Nedospělí živí jedinci (*mládě, dítě, štěně* apod.) jsou v češtině označovány gramatickým rodem středním (neutrem).²⁴

²⁴ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

1.5 PŘÍZNAKOVOST A BEZPŘÍZNAKOVOST RODOVÝCH KORELACÍ

S gramatickou kategorií rodu souvisí i teorie tzv. **příznakovosti a bezpříznakovosti**, která vznikla v rámci Pražského lingvistického kroužku.²⁵ Teorii příznakovosti a bezpříznakovosti poprvé zmínil ve své studii s názvem *Zur Struktur des russischen Verbuns* R. Jakobson. Na materiále ruských sloves popsal R. Jakobson souvztažné dvojice kategorií, tedy to, že jeden ze členů je vždy nositelem určitého příznaku, druhý člen nikoliv. Jeden ze členů je vždy nositelem určitého charakteristického rysu, kterým se liší od členu druhého, základního. Člen s určitým rysem je tzv. příznakový. Člen, u kterého se takovýto rys neprojevuje je, naopak, tzv. bezpříznakový. Tyto protiklady jsou pak jakousi hybnou silou v gramatickém systému každého jazyka.²⁶

Podle této teorie je ženský rod z hlediska pojmenování lidských živých bytostí a živočichů vždy příznakový, tzn., že feminina označují výhradně bytosti rodu ženského. Rod mužský je naopak nepříznakový, tzn., že maskulina mohou být rodově specifická, tedy mužská, ale i generická – rodově neutrální.²⁷ Konkrétně lze toto tvrzení vysvětlit na příkladu substantiva *student*. Substantivum *student* sice náleží k rodu mužskému, ale zahrnuje všechny osoby bez příslušnosti ke konkrétnímu pohlaví (např. věta *Všichni studenti musí složit povinné postupové zkoušky* může zahrnovat jak osoby mužského, tak i osoby ženského pohlaví). V tomto případě tedy hovoříme o tzv. bezpříznakovosti substantiva *student*. Pokud však k substantivu *student* přidáme formální prostředek *-ka* a vytvoříme tak substantivum *studentka*, bude již jasné, že hovoříme o osobě pohlaví ženského. Substantivum *studentka* je v tomto případě substantivem tzv. příznakovým. Substantivum *student* zahrnuje všechny osoby bez rozdílů pohlaví, a naopak substantivum *studentka* zahrnuje pouze osoby, které přísluší k pohlaví ženskému. Mezi pojmy *student* a *studentka* tedy existuje asymetrický vztah.²⁸

²⁵ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

²⁶ ČECHOVÁ, M. Příznakovost systémová a situačně-kontextová [online]. [cit. 2019-01-24]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7814> 24.1.

²⁷ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

²⁸ ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. Str 106 - 107. ISBN 80-85839-24-5.

Bezpříznakový člen je tzv. neutrální, tzn., že může kdykoli zastoupit člen příznakový. S touto skutečností souvisí i fakt, že v gramatice má mužský rod vždy přednost před rodem ženským (např. *studenti a studentky připravili*).²⁹

K faktu, že si jsou rod gramatický a rod biologický velmi blízcí, se přiklání i český jazykovědec a překladatel, F. J. Oberpfalcer. Podle něho již živá příroda vnutila lidskému jazykovému a lingvistickému myšlení své rozdíly formou gramatických rodů.³⁰

Ve vztahu rodu gramatického a rodu přirozeného nenachází uplatnění pouze rovina sémaziologická, ale i opačná, tedy onomasiologická. Jinými slovy nejde pouze o postupování od formy k obsahu a zabývání se významy lexikálních jednotek a významovými vztahy obecně (sémaziologie), ale jde také o postup od obsahu k formě a o studium vzniku lexikálních jednotek, jejich motivaci, způsob tvoření a fungování v rámci celého systému (onomasiologie). Současná lingvistika se z tohoto hlediska nezaměřuje pouze na to, jaké prostředky vyjádření má k dispozici systém daného jazyka pro vyjádření kategorie rodu, ale zaměřuje se také na to, jakým způsobem dochází v textu k vyjádření, případně nevyjádření, přirozeného, tedy biologického, rodu osob. Důraz je kladen také na to, jaké shody, či rozdíly, v tomto ohledu v daném jazyce panují.³¹

²⁹ ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. Str 106 - 107. ISBN 80-85839-24-5.

³⁰ OBERPFALCER, F. Rod jmen v češtině. Praha: nakladatelství Filosofické fakulty UK. 1933. Str. 9.

³¹ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

1.6 VYJÁDŘENÍ RODU U ŽIVOTNÝCH A NEŽIVOTNÝCH SUBSTANTIV

Gramatická kategorie rodu má různou formu u neživotných a životných substantiv. U neživotných substantiv je kategorie rodu čistě gramatickým jevem. Rod je zde tzv. nemotivovaný. Například u substantiv *город, поселок, клен* (maskulina), *столица, деревня, родня* (feminina), *крыло, поле, море* (neutra), není rodový význam motivován vztahem slov a předmětů, ale jsou zde pouze plně vyjadřovány gramatické vlastnosti substantiv. Jinými slovy, substantiva *город, поселок, клен* aj. řadíme k maskulinům právě z toho důvodu, že v ruštině neživotná substantiva zakončená na tvrdou souhlásku, která mají v nominativu nulovou koncovku a v genitivu jsou zakončena na *-a/-я* (*город-а, поселк-а, клен-а*), jsou rodu mužského. Substantiva *столица, деревня, родня* řadíme k rodu ženskému proto, že v nominativu singuláru mají koncovku *-a/-я* a v genitivu singuláru koncovky *-и* (případně *-ы*) – *столиц-ы, деревн-и, родн-и*. Substantiva *крыло, море, поле* řadíme k rodu střednímu z toho důvodu, že v nominativu singuláru mají koncovku *-o/-e* a v genitivu singuláru zakončení *-a/-я* – *крыл-а, пол-я, мор-я*. Neživotná substantiva tedy rozpoznáváme na základě formálních vlastností. Rozdíly v rodech neživotných substantiv jsou vyjadřovány pomocí flexe a pomocí přídavných jmen, zájmen a sloves minulého času: *красив-ый город, красив-ая деревня, красив-ое поле, наш-Ø город, наш-а деревня, наш-е поле, город строи-л-Ø-ся, деревня строил-а-сь, поле колосил-о-сь* apod.³²

Při určování životnosti a neživotnosti v češtině hraje velký význam tzv. vzor podstatného jména. Podstatná jména životná skloňujeme podle životných vzorů, a naopak podstatná jména neživotná skloňujeme podle vzorů neživotných, přičemž životnost a neživotnost určujeme pouze u substantiv rodu mužského. Životnost a neživotnost jmen v češtině ovlivňuje pravopis dalších členů věty (např. přísudku, rozvíjejícího zájmena, přídavného jména apod.). V češtině je určování životnosti a neživotnosti důležité zejména pro správnou shodu podmětu s přísudkem (neživotná substantiva mají v přísudku zakončení na *-y*, životná na *-i*).³³

Druhou skupinou jsou substantiva životná, u kterých má kategorie rodu funkci lexikálně-sémantickou. I u této skupiny substantiv pozorujeme formální rysy, avšak samotná příslušnost k danému rodu vychází z rysů lexikálně-sémantických. Substantiva, označující osoby mužského pohlaví a samce u živočichů, řadíme k rodu mužskému. Substantiva, označující osoby ženského

³² Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 39-40. ISBN 978-80-244-5249-4

³³ HAVRÁNEK, В. Česká mluvnická. 1. vydání. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1989. Str 118. ISBN 14-316-88

pohlaví a samice u živočichů, řadíme naopak k rodu ženskému. Pro příklad lze uvést dvojice: *отец – мать, россиянин – россиянка, кот – кошка* apod.).³⁴

U osob se rod jmen životných určuje nejčastěji podle rodu přirozeného. Obecně lze říci, že u zvířat mohou nastat dvě situace. Pokud na rodové příslušnosti přímo nezáleží, používá se ve většině případů k jejich označení rod mužský (př. *забавный пони, умный шимпанзе*). V opačném případě se mohou pojmenování zvířat objevovat i v rodě ženském (*Мы видели красивую кенгуру*)³⁵

Pojmenování živočichů je skupina, v níž se s rodovými dvojicemi setkáváme nepravidelně. Pojmenování živočichů jsou ve většině případů pojmenováními vespolnými. Rozdíl v rodu vyjadřuje ruština především u hospodářských zvířat, u kterých je určení rodu praktické. Většinou je zde rod vyjádřen tzv. lexikálními prostředky, tzn. jsou užitá dvě naprosto odlišná slova – např. *корова – бык, овца – баран, утка – селезень, курица – петух* apod. K určení rodu u zvířat bývá také velmi často užíván opis ve formě *самец, самка*. V ruštině najdeme i případy, ve kterých rodové dvojice k označení pohlaví zvířat existují, např. *собака – кобель, сука, лошадь – жеребец, кобыла, гусь – гусак, гусыня* apod. Mezi pojmenováními zvířat najdeme bezesporu i rodové dvojice tzv. slovtvorné – např. *орел – орлица, волк – волчиха*.³⁶

U pojmenování zvířat se velmi často setkáváme s tím, že existuje základní pojmenování buď v rodě mužském, nebo v rodě ženském (např. *žába, kuň, tygr* apod.), a až podle potřeby se užije pojmenování rodově specifikované (např. *žabák, kobyla, tygřice* apod.).³⁷

Z hlediska životnosti a neživotnosti je v rámci této diplomové práce vhodné zmínit i fakt, že se u kategorie rodu v ruštině i češtině výrazně projevuje tzv. asymetrie a symetrie.

1.6.1 ASYMETRIE u kategorie rodu

Asymetrii můžeme pozorovat u obou jazyků už v tom, že kategorie rodu je spjata s kategorií životnosti. Životnost jmen se uplatňuje pouze u jmen rodu mužského, což je právě příznakem asymetrie mezi mužským a ženským, potažmo středním rodem. Z hlediska životnosti tedy dělíme maskulina na neživotná a životná. Životná maskulina označují pojmenování osob a

³⁴ HAVRÁNEK, B. Česká mluvnice. 1. vydání. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1989. Str 118. ISBN 14-316-88

³⁵ ŽAŽA, Stanislav. Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992. Str. 65. ISBN 80-210-0444-4

³⁶ HAVRÁNEK, B. BARNETOVÁ, V. LEŠKA. O. Příruční mluvnice ruštiny pro čechy. Hláskosloví a tvarosloví. Vydání 3. Praha: státní pedagogické nakladatelství. Str. 285. ISBN 80-210-3220-0

³⁷ HAVRÁNEK, B. Česká mluvnice. 1. vydání. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1989. Str 118. ISBN 14-316-88

živočichů. U feminin a neuter kategorií životnosti a neživotnosti nerozlišujeme ani u jednoho z jazyků.³⁸

1.6.2 SYMETRIE u kategorie rodu

U přirozeného rodu mužského a ženského rozlišujeme vztahy v rodových párech a tzv. heteronomní dvojice pojmenování typu *muž – žena, chlapec – dívka, ženich – nevěsta, otec – matka, syn – dcera* apod. Právě na těchto příkladech je vidět symetrie vztahů mezi ženským a mužským rodem. Oba tyto protějšky jsou příznakové, nemohou tedy nahrazovat jeden druhého. Pojmenování mužů spadá k maskulinům a pojmenování žen k femininům.³⁹

³⁸ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

³⁹ Tamtéž, str. 263

1.7 SYSTÉM GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU

Jak již bylo zmíněno, ruština i čeština se společně řadí mezi jazyky se třemi mluvnickými rody. V ruštině se, stejně jako v češtině, tedy rozlišují tři základní gramatické kategorie rodu – rod mužský (lat. masculinum), ženský (lat. femininum) a střední (lat. neutrum). Systém rodů se však napříč různými jazyky liší.

Obecně lze říci, že shoda v rozlišování rodu v ruštině a češtině na rod mužský, ženský a střední souvisí s tím, že se jedná o indoevropské jazyky. Původně se totiž ve všech indoevropských jazycích rozlišovaly právě tři základní společné gramatické kategorie rodu. V této kapitole diplomové práce se podíváme na systém rodu v obou jazycích podrobněji.

Ruština a čeština navíc, stejně jako některé další slovanské jazyky, rozlišuje u rodu mužského životnost a neživotnost.

1.7.1 KATEGORIE RODU V RUŠTINĚ

V ruštině se substantiva ve většině případů přiřazují k rodu na základě určitého morfologického rysu. Existuje pouze několik málo substantiv, případně skupin substantiv, která řadíme k jednomu z rodů na základě jejich významu.

1.7.1.1 Mužský rod

Na základě **morfologických rysů** řadíme k rodu mužskému substantiva:

- 1) s kořenem na **tvrdou souhlásku** (kromě *ž* a *š*) a na **j**, která mají **nulovou koncovku - Ø** v nominativu singuláru: *мороз-Ø, стол-Ø, хлеб-Ø, пирог-Ø, план-Ø, завод-Ø, брак-Ø, рак-Ø, аэропорт-Ø, шкаф-Ø, чай-Ø, соловей-Ø, музей-Ø, клей-Ø, трамвай-Ø* apod.;
- 2) s kořenem na **ž** a **š** a na **měkký znak**, která mají **koncovku -а, -я** v genitivu singuláru: *багаж-Ø (багаж-а), пейзаж-Ø (пейзаж-а), камыш-Ø (камыш-а), борщ-Ø (борщ-а), мяч-Ø (мяч-а), выигрыш-Ø (выигрыш-а), конь-Ø (кон-я), пень-Ø (пн-я), день-Ø (дн-я), читатель-Ø (читател-я), учитель-Ø (учител-я), руль-Ø (руля), конь-Ø (коня)*.⁴⁰

⁴⁰ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

Na základě **významu** řadíme k rodu mužskému substantiva:

- 1) s koncovkou **-a/-я** v nominativu singuláru, označující osoby mužského pohlaví: *слуга, юноша, воевода, строст-а*;
- 2) s augmentativním **sufixem -ин (а) -ищ (е)**, vytvořeným na základě substantiva rodu mužského: *дом-ин-а, дом-ищ-е* (от *дом*), *сапож-ищ-е* (*сапог*), *том-ищ-е* (*том*);
- 3) s hanlivým a deminutivním **sufixem -ишк (о), -ушк (о), -ишк (а)**, vytvořeným na základě substantiva rodu mužského: *дом-ишк-о* (*дом*), *хлеб-ушк-о* (*хлеб*), *лгун-ишк-а* (*лгун*);
- 4) *подмастерье* – výjimka;
- 5) *путь* – výjimka.⁴¹

1.7.1.2 Ženský rod

K ženskému rodu řadíme na základě **morfologických rysů** substantiva:

- 1) s **koncovkou -a/-я** v nominativu singuláru: *дорог-а, сестр-а, басн-я*, s výjimkou substantiv rodu mužského, zakončených na *-а /-я* (*судья, староста, слуга*), s výjimkou substantiv s deminutivním sufixem *-ин (а)* – *дубина, детина*, s výjimkou substantiv s odlišným skloňováním, zakončených na *-мя* (*племя, время, знамя*) a s výjimkou substantiva *дитя*;
- 2) s kořenem na **měkkou souhlásku** (kromě substantiva *путь*) a na **-ž/-š**, které mají v genitivu singuláru **koncovku -и** – *зябь* (*зяби*), *ветвь* (*ветви*), *рожь* (*рожи*), *шинель* (*шинели*) *тушь* (*туши*) apod.⁴²

U substantiv s **koncovkou -ж, -ш, -ч, -щ**, která řadíme k rodu ženskému, hraje v ruštině důležitou roli měkký znak na konci slova. Substantiva jako *тушь, глушь, мышь, рожь, ветошь, роскошь, ложь, дочь, вошь* apod. řadíme k rodu ženskému, kdežto substantiva jako *нож, сторож, макияж, пейзаж, луч, карандаш, хвощ, плащ, плач* řadíme naopak k rodu mužskému.⁴³

Všechna jména zakončená na **měkký znak -ь** však působí v překladu potíže, protože mohou náležet jak k maskulinům, tak k femininům. Pro určení rodu je v tomto případě rozhodující zakončení v genitivu singuláru. Všechna jména rodu mužského mají v genitivu singuláru

⁴¹ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁴² Tamtéž, str. 41

⁴³ Tamtéž, str. 41

koncovku *-я* (*автомобиль – без автомобиля, конь – без коня, словарь – без словаря, день – без дня, уровень – без уровня* atd.), kdežto všechna jména rodu ženského jsou v genitivu singuláru zakončena na *-и* (*степень – без степени, отрасль – без отрасли, ось – без оси* atd.)

44

1.7.1.3 Střední rod

K rodu střednímu, tedy k neutřům, řadíme všechna substantiva:

- 1) s **koncovkou -о, -е** v nominativu singuláru (*стекл-о, бель-е, слов-о, окн-о, государств-о, мор-е, пол-е, училищ-е, собрани-е*), a to v případě, že tato jména neoznačují osoby mužské s sufixem *-ишк (о), -ушк (о), -ищ (е)* - např. *дружнице, долище* apod., nebo v případě, že se nejedná o jména zveličelá, nebo zhrubělá, která jsou odvozena od neživotných základů rodu mužského (např. *дом - домишко*);
- 2) s odlišným skloňováním, která jsou v nominativu singuláru zakončena na **-мя**: *время, пламя, имя, бремя, темя, стремя, вымя*;
- 3) *дитя* – výjimka.⁴⁵

K rodu střednímu také neřadíme substantivum *подмастерье*, které je rodu mužského.⁴⁶

1.7.1.4 Rod nesklonných substantiv

Až na několik výjimek řadíme nesklonná substantiva k rodům na základě jejich lexikálního významu.

K rodu mužskému řadíme nesklonná substantiva:

- 1) označující osoby mužského pohlaví: *мсье, рантье, атташе, кули, буче, кюре, рефери, маэстро, квазимодо, янки, шевалье, кабальеро, пьеро* ;
- 2) označující živočichy (kromě *це-це*): *гну, фламинго, шимпанзе, пони, какаду, колибри*;
- 3) pojmenování větrů: *сирокко, торнадо*;
- 4) pojmenování jazyků: *хинди, суахили, фиджи*;
- 5) pojmenování peněžních jednotek: *евро*;

⁴⁴ Kolektiv pracovníků Lingea s.r.o. Gramatika současné ruštiny (s praktickými příklady). Vydání 1. Brno: nakladatelství Lingea s.r.o., 2012. Str. 17. ISBN 978-80-87471-45-6.

⁴⁵ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁴⁶ Tamtéž, str. 41

- б) jednotlivých tematických skupin: *кофе*⁴⁷, *пенальти*, *сулугуни* (sýr), *бри* (sýr), *эю* (stará francouzská mince).⁴⁸

K rodu ženskému řadíme nesklonná substantiva:

- 1) označující osoby ženského pohlaví: *фрау*, *мадам*, *леди*, *мисс*, *фрейлейн*, *инженю*, *травести*, *пани*, *миледи*;
- 2) označující ženská jména a příjmení: *Кити*, *Мери*, *Дагмар*, *Кармен*, *Кюри*, *Тетчер*;
- 3) *це-це* (označení mouchy), *салями* (salám), *иваси* (druh slanečka), *авеню*, *кольраби* (zelí), *бери-бери* (nemoc).⁴⁹

V ruštině najdeme i několik nesklonných substantiv, která řadíme jak k rodu mužskému, tak i k rodu ženskému. Příkladem jsou například substantiva *бибабо*, *бренди*, *виски*, *мокко*, *нарگیле*, *па-де-де*, *па-де-труа*, *цицера*, *эсперанто*.⁵⁰

K rodu střednímu řadíme nesklonná substantiva, označující názvy neživotných předmětů: *кашине*, *депо*, *интервью*, *такси*, *портмоне*, *кино*, *рагу*, *кимоно*, *эскимо*, *какао*, *сациви*, *статус-кво*, *алоэ*, *бордо*, *шардоне*, *каоучино*, *пальто*, *кашпо* apod.⁵¹

1.7.2 KATEGORIE RODU V ČEŠTINĚ

Stejně jako v ruštině určujeme i v češtině kategorii rodu pomocí skloňovacích koncovek v nominativu singuláru. Při určování gramatické kategorie rodu v češtině nám také pomáhá shoda s koncovkami přídavných jmen, zájmen, číslovek a slovesných tvarů, které se k danému substantivu vztahují (např. *Zatoulalo se k nám jedno malé kotě*.)

Na rozdíl od ruštiny uplatňujeme v češtině při určování kategorie rodu také tzv. vzory.

⁴⁷ *Substantivum кофе má však v posledních letech tendenci řadit se ke dvěma rodům – k mužskému a střednímu*

⁴⁸ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁴⁹ Tamtéž, str. 41

⁵⁰ Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top

⁵¹ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

1.7.2.1 Mužský rod

K rodu mužskému řadíme substantiva:

- 1) zakončená v nominativu singuláru na **tvrdou souhlásku**, která mají v genitivu singuláru koncovku – **a**: *lev (lva)*, *jaguár (jaguára)* apod. (podle životného tvrdého vzoru pán)
- 2) zakončená v nominativu singuláru na **měkkou souhlásku**, která mají v genitivu singuláru koncovku – **e**: *ředitel (ředitele)*, *přítel (přítele)* apod. (podle životného měkkého vzoru muž)
- 3) zakončená v nominativu singuláru na **tvrdou souhlásku**, která mají v genitivu singuláru koncovku – **u**: *strom (stromu)*, *bazén (bazénu)* apod. (podle neživotného tvrdého vzoru hrad)
- 4) zakončená v nominativu singuláru na **měkkou souhlásku**, která mají v genitivu singuláru koncovku – **e**: *cíl (cíle)* apod. (podle neživotného měkkého vzoru stroj)⁵²

1.7.2.2 Ženský rod

K rodu ženskému řadíme substantiva:

- 1) zakončená v nominativu singuláru na **-a** (po tvrdých souhláskách), která mají v genitivu singuláru **-y**: *fakulta (fakulty)*, *komunita (komunity)*, *škola (školy)*, *přestavba (přestavby)* apod. (podle vzoru žena). Do této skupiny spadá mnoho slov přejatých.
- 2) zakončená v nominativu singuláru na **-e**, která mají v dativu singuláru koncovku **-i**: *duše (duši)*, *vesnice (vesnici)* apod. (podle vzoru růže)
- 3) skloňovaná podle vzoru píseň a kost⁵³

1.7.2.3 Střední rod

K rodu střednímu řadíme substantiva:

- 1) zakončená v nominativu singuláru na **-o**, která mají v genitivu singuláru koncovku – **a**: *město (města)*, *oko (oka)* *kolo (kola)*, *jméno (jména)* apod. (podle vzoru město)
- 2) zakončená v nominativu singuláru na **-e**, která mají v genitivu singuláru shodnou koncovku, tedy **-e**: *učiliště (učiliště)*, *kuře (kuřete)*, *vlče (vlčete)* apod. (podle vzoru kuře a podle vzoru moře). Do této skupiny spadají všechna substantiva, označující názvy mláďat.

⁵² Grepl, M. Příruční mluvnice češtiny. 2003. Praha: nakladatelství Lidové noviny. Str. 258. ISBN: 978-80-7106-624-8

⁵³ Tamtéž, str. 258

- 3) Zakončená v nominativu singuláru na **-í**, která mají v genitivu singuláru shodnou koncovku, tedy **-í**: *stavení, bydlení, cukroví, bubnování* apod. (podle vzoru *stavení*)⁵⁴

K určování rodu v češtině nám pomáhají především ukazovací zájmena *ten, ta, to*.

1.7.2.4 Rod nesklonných substantiv

V češtině lze rod určit i u nesklonných substantiv. Při určování rodu nesklonných substantiv nám v češtině pomáhají především ukazovací zájmena *ten, ta, to*. Z konkrétních příkladů lze jmenovat například *kupé (to), filé (to), lady (ta)* apod.

K rodu mužskému řadíme nesklonná substantiva:

- 1) zakončená v nominativu singuláru na **-u**: *emu, guru, kakadu, kudu, marabu, nandu, zebu* aj.
- 2) zakončená v nominativu singuláru na **-i/-y**: *aguti, efendi, hadži, kivi, kuli, pekari, regenschori, yetti; dandy, grizzly, husky, pony* aj.
- 3) zakončená v nominativu singuláru na **-í/-ie**: *kádí, mahdí, muftí, sipáhi, hippie, rowdie, zombie, yuppie* aj.⁵⁵

V posledních letech se však v češtině projevuje tendence všechna nesklonná životná jména skloňovat. V češtině se tedy můžeme kromě nesklonných podob přejatých především z angličtiny setkat i s případy, ve kterých jsou výše uvedená substantiva skloňována především podle vzoru *muž*.⁵⁶

K rodu ženskému řadíme v češtině velmi málo nesklonných slov. Jako příklad lze uvést například přejaté nesklonné substantivum *chaussée*. Obdobná situace panuje i u rodu středního, k němuž řadíme také velmi málo nesklonných slov. Konkrétně například *habitué, portmoné, souflé, fricassé* aj.⁵⁷

⁵⁴ Grepl, M. Příruční mluvnice češtiny. 2003. Praha: nakladatelství Lidové noviny. Str. 258. ISBN: 978-80-7106-624-8

⁵⁵ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Skloňování mužských jmen. [online]. [cit. 2019-04-06]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

⁵⁶ Tamtéž

⁵⁷ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Rod podstatných jmen [online]. [cit. 2019-04-06]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

1.8 JMÉNA OBOURODÁ

Jak v ruštině, tak v češtině se setkáváme při určování gramatické kategorie rodu se zvláštní skupinou substantiv, která jsou tzv. *obourodá*. Na rozdíl od běžných substantiv se tedy, jak již z názvu vyplývá, obourodá jména neřadí pouze k jednomu rodu, ale ke dvěma rodům současně – k mužskému a ženskému. Obourodá jména mají ovšem pouze jeden tvar. Obourodá jména nerozlišují rod přirozený. Vlastnosti daného rodu lze rozpoznat až na základě kontextu. V ruštině jsou takováto substantiva označována zvláštním termínem **общий род** a v češtině je pak najdeme pod označením **vespolná pojmenování**.

1.8.1 Obourodost v ruštině

K obourodým jménům v ruštině patří především substantiva, zakončená na *-a/-я*, která jsou citově zabarvená a která označují určitou osobu na základě jejích charakteristických vlastností. Tyto charakteristické vlastnosti mají ve většině případů záporné zabarvení. Patří mezi ně substantiva:⁵⁸

*бедняга, бедняжка, бедолага, белоручка, бродяга, брюзга, всезнайка, выскочка, горемыка, грязнуля, душенька, егоза, ехида, ехидна, жадина, жадюга, забияка, задира, зазнайка, заика, замарашка, зевака, злюка, злючка, зубрила, зубрилка, калека, каналья, коротышка, кривляка, кровопийца, кроха, лакомка, левша, лежебока, молодчина, мямля, невежа, невежда, невеличка, невидимка, недотепа, недотрога, недоучка, неженка, незнайка, непоседа, неровня, неряха, неумеха, неумейка, обжора, одиночка, писака, пискля, плакса, подлиза, подпевала, полусирота, попрошайка, почемучка, привереда, придира, пройдоха, проныра, простофиля, пустомеля, пьяница, работага, разиня, растеряха, растяпа, рева, ревушка, ровня, самоучка, сирота, сладкоежка, сластена, соня, сутяга, тараторка, тезка, тихоня, трещотка, трудяга, тупица, умница, ханжа, хануга, хвастунишка, хитрюга, худышка, царубийца, чистюля, шельма, юла, ябеда.*⁵⁹

Obourodá pojmenování se dříve vyskytovala především v řeči hovorové a lidové, avšak postupem času začala tato jména pronikat do spisovného jazyka. Rod obourodých jmen v ruštině je tzv. společný (**общий**) a příslušnost k osobě ženského nebo mužského pohlaví se určuje podle

⁵⁸ Grepl, M. Příruční mluvnice češtiny. 2003. Praha: nakladatelství Lidové noviny. Str. 258. ISBN: 978-80-7106-624-8

⁵⁹ Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова. [online]. [cit. 2018-12-28]. Dostupné z <https://slovarozhegova.ru/>

shody ve větné souvislosti, tedy: *он большой скряга, она большая скряга, он круглый сирота, она круглая сирота* apod.⁶⁰

K obourodým substantivům někteří ruští lingvisté a autoři řadí i nepárová substantiva, označující osoby na základě jejich profese, pracovní pozice, hodnosti, společenského statusu apod. Řeč je například o substantivech *врач, академик, директор, инженер, корреспондент, декан, философ, эксперт, педагог, токарь, геолог, физик, конструктор, новатор, судья, адвокат, доцент, кандидат наук, ветеран труда, лауреат международного конкурса, мастер спорта* atd.⁶¹ Takováto substantiva zachovávají v ruštině svůj tvar i v případech, kdy se vztahují k osobám ženského pohlaví. Mnozí lingvisté se proto dlouhou dobu nedokázali shodnout na tom, zda tato substantiva patří pouze k maskulinům, nebo zda jsou tzv. obourodá. Názory odborníků se v tomto ohledu velmi lišily a mnohdy ještě velmi liší. Například *«Академическая грамматика русского языка»* (1960)⁶² ve své kapitole s názvem *«Имена существительные общего рода»* nezmiňuje názvy profesí. Stejného názoru byl i známý jazykovědec Дитмар Эльяшевич Розенталь, který ve své knize *«Современный русский язык»* (1976)⁶³ zdůrazňuje, že substantiva mužského rodu typu *директор, инженер, врач, геолог, педагог* apod., nelze považovat za obourodá substantiva. Podle něho mohou být tato substantiva použita pro označení osoby mužského i ženského pohlaví, ale vždy se budou řadit pouze k rodu mužskému, neboť pokud takovéto substantivum označuje osobu ženského pohlaví, přívlastek ve větě se vždy shoduje s rodem mužským a až přísudek s rodem ženským – např. *Всю ночь просидела молодой врач у постели пострадавшего*. Opačný názor je vyjádřen například v publikaci *«Орфографический словарь русского языка»*, vydané v roce 1991, ve které je uváděno, že názvy profesí a společenských hodností řadíme k tzv. obourodým jménům. Příkladem je slovo *коллега* (*мой коллега* i *моя коллега*), které bylo dříve řazeno k maskulinům, ale v současné ruštině označuje jak osobu rodu mužského, tak rodu ženského, a právě proto by mělo být řazeno ke jménům obourodým.⁶⁴ Konkrétněji o této problematice pojednává kapitola o rodu a přechylování, která je součástí diplomové práce.

⁶⁰ HAVRÁNEK, B. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I (hláskosloví a tvarosloví). Vydání 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961. Str. 281. ISBN 88-01-31

⁶¹ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁶² ОЖЕГОВ, С.И. *Словарь русского языка*. Издание 9 [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: <http://sovietime.ru/russkij-yazyk/grammatika-russkogo-yazyka-toma-1-i-2-1960>

⁶³ Университетская библиотека. Дитмар Эльяшевич Розенталь [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=16335

⁶⁴ Чуто, Е. *Род имен существительных в названиях профессий*. *Croatica et Slavica Ladertina*. 2005. [online]. [cit. 2019-02-26]

Navzdory výše uvedeným názorům se však většina současných ruských lingvistů shoduje na tom, že jsou takováto substantiva významově a na základě shody v přísudku pouze podobná na slova obourodá a řadit by se mezi ně rozhodně neměla. Tato substantiva zachovávají pouze mužský gramatický rod, který stanovují výkladové slovníky.⁶⁵ Příslušnost výše zmíněných substantiv k rodu mužskému potvrzuje většina současných ruských slovníků.

U slov, která nemají v ruštině párový protějšek, rozlišujeme mužský a ženský rod s pomocí shody substantiva s adjektivem, osobním nebo vztažným zájmenem, nebo s přičestím. Řídit se můžeme také podle přísudku v rodě ženském u substantiv rodu mužského. Dříve se toto pravidlo užívalo pouze v hovorové řeči, dnes se však hojně využívá i v oficiálním vyjadřování, literatuře, periodickém tisku apod.⁶⁶

1.8.2 Vespolečná pojmenování v češtině

V češtině jsou vespolečná pojmenování typickým příkladem kolísání mezi rodem gramatickým a rodem přirozeným. Čeština využívá právě vespolečná pojmenování k vyjádření rodové nespécifikovanosti. Vespolečná pojmenování jsou v češtině hojně používána v případech, pokud chceme daného jedince označit souhrnným, nebo-li rodově nespécifikovaným pojmenováním.⁶⁷

Typickým příkladem vyjádření nespécifikovaného vespolečného pojmenování je v češtině sémanticky neutrální substantivum *člověk*. Slovo *člověk* nemá žádnou spojitost s biologickým rodem. Pokud použijeme větu *Byl tam jen jeden člověk*, máme pravděpodobně na mysli muže. Pokud budeme hovořit o přítomnosti ženy, použijeme spíše větu *Byla tam jen jedna žena*. Ve významu rodovém však můžeme použít slovo *člověk* bez omezení: *Práce by měla bavit, protože tam člověk tráví hodně času*.⁶⁸ Slovo *člověk* tedy řadíme k pojmenováním obourodým.

U mnoha substantiv se vespolečná pojmenování v češtině shodují se jmény obourodými v ruštině. Stejně jako v ruštině zde najdeme největší zastoupení těchto jmen u pojmenování, popisujících vlastnosti člověka, např. *drahoušek, talent, génius, miláček, snob, pisálek, opilec, zbabělec, lakomec, snaživec, blbec, lenoch, nešika, nekňuba, popleta, padavka, všetečka* a mnoho

⁶⁵ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁶⁶ Чупо, Е. *Род имен существительных в названиях профессий. Croatica et Slavica Laderina*. 2005. [online]. [cit. 2019-02-26]

⁶⁷ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

⁶⁸ Tamtéž, str. 263

dalších⁶⁹. V češtině nenesou tato substantiva ve většině případů jen negativní hodnocení, ale velmi často bývají používána i v pozitivním slova smyslu (např. *miláček, génius, talent, drahoušek, anděl, hvězda* apod.).⁷⁰ V ruštině také najdeme několik příkladů, ve kterých se tato substantiva používají s pozitivním zabarvením (např. *трудога, молодчяга* apod.), avšak v hojnějším počtu se vyskytují se zabarvením negativním.⁷¹

K vespolečným pojmenováním v češtině patří dále také substantiva *jedinec, kojeneček, rodič, sirotek, host* apod.

K vespolečným jménům nesoucím formu maskulina můžeme dále přiřadit substantiva *anděl, d'ábel* a *žebřák*. Tato substantiva jsou však sporná, neboť se již ve významu přeneseném aktivně přechyluje. Přechýlením vzniká tvar *žebračka, d'áblice* apod. Dalším příkladem mohou být přechýlené rodové dvojice jako *divoch – divoška, potomek – potomkyně, jedlík – jedlice* apod.⁷²

Mezi vespolečnými pojmenováními najdeme bezesporu i gramatická feminina. Typickým příkladem vespolečného pojmenování, které nese formu feminina, je sémanticky neutrální substantivum *osoba*. Substantivum *osoba* je především v kontextu legislativy bezpříznakové. Především v běžné komunikaci, v pohádkách a beletrii označuje substantivum osoba bytost rodu ženského. Podobným případem je i slovo *postava*. Stejně jako substantivum *osoba* se i se substantivem *postava* nejčastěji setkáme v beletrii, či u popisu uměleckých děl. Toto substantivum se jako vespolečné často objevuje také v kontextu dějin (*významná postava českých dějin*). Dalšími příklady vespolečných pojmenování ve formě feminin označujících lidskou bytost jsou substantiva *osobnost, bytost, figura* apod. Z hlediska sémantiky a gramatické kategorie rodu jsou všechna tato substantiva bezpříznaková a můžeme je řadit k neutrálním. Mezi vespolečná substantiva s formami rodu ženského řadíme mimo jiné i hodnotící substantiva *autorita* (ve sféře politiky, v oblasti vědy, doma), *kapacita* (především v oblasti vědy a výzkumu), *celebrita* (ve společenském životě), *hvězda* (oblast divadla, sportu, kulturní život – filmová hvězda, hvězda hip-hopové scény, tenisová hvězda) apod., a také lidová označení některých vlastností člověka, jak pozitivních: *včelka* (pilná včelka), tak i vlastností negativních: *bačkora, obluda, bábovka* apod.⁷³

⁶⁹ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Rod podstatných jmen [online]. [cit. 2019-03-16]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=200&dotaz=rod>

⁷⁰ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

⁷¹ Справочно - информационный портал ГРАМОТА.РУ [online]. [cit. 2019-03-17]. Dostupné z: <http://gramota.ru/slovari>

⁷² TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Praha 1949. S. 428-429. ISBN 978-80-200-2097-0.

⁷³ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

Zajímavou skupinou jsou historická substantiva typu *excelence, milost, jasnost, výsost, jasnost* apod., která z hlediska gramatiky náleží k femininům, ale reálně označují osoby jak ženského, tak i mužského pohlaví. To, zda daná osoba náleží k rodu ženskému, nebo k rodu mužskému, poznáme na základě přivlastňovacího zájmena *jeho/její (její výsost, jeho královská milost* apod.).⁷⁴

K vespolným pojmenováním s formami rodu středního řadíme v češtině dále také substantiva označující nedospělé jedince: *dítě, nemluvně, vnouče, batole, mládě* apod. Vespolným substantivem rodu středního je v češtině i pojmenování *individum*.⁷⁵

Stejně jako v případě maskulin, se i do této skupiny řadí historická pojmenování typu *veličenstvo, blahorodí* apod. Z hlediska gramatiky řadíme tato substantiva k neutřům, avšak reálně označují osoby ženského i mužského rodu. Příslušnost k danému rodu vyjadřuje opět zájmeno *jeho/její (jeho veličenstvo přišlo* apod.).⁷⁶

1.8.2.1 Obourodá substantiva s významovým posunem

1.8.2.1.1 Pojmenování živočichů

K jménům vespolným můžeme, na rozdíl od ruštiny, zařadit také některá pojmenování živočichů (např. *krab, volavka* apod.). V případě, že se u těchto jmen pokusíme o vytvoření rodové dvojice, vzniknou substantiva, která se budou významově lišit, např.: *krab – krabice*. Substantivum *krab* označuje totiž živočicha, kdežto utvořený protějšek pojednává o obalovém materiálu, čímž dochází k významovému posunu. Právě z tohoto důvodu řadíme substantivum *krab* k substantivu vespolnému.⁷⁷

1.8.2.1.2 Pojmenování vlastností člověka

Obdobná situace s významovým posunem se ale nemusí týkat pouze živočišných jmen. Problémy mohou nastat například i u pojmenování vlastností člověka. Například slovem *lenoch* označujeme jak osobu mužského, tak i osobu ženského pohlaví, avšak toto pojmenování má formu maskulina. Pokud bychom se od této formy maskulina pokusili vytvořit tvar feminina, vzniklo by

⁷⁴ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

⁷⁵ Tamtéž, str. 263

⁷⁶ Tamtéž, str. 263

⁷⁷ TRIUMVIRÁT. Slova překvapující o zákeřná. Vše, co jste (ne) chtěli vědět o psaní [online]. [cit. 2018-10-29]. Dostupné z: <https://triumvirat.cz/2014/07/slova-prekvapujici-i-zakerna/>

slovo *lenoška*, které je již významově posunuto.⁷⁸ Substantivum *lenoška* totiž neoznačuje lenivého člověka, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale označuje křeslo nebo lehátko, zpravidla s postranními opěradly.⁷⁹ Došlo zde tedy opět k posunutí významu.

⁷⁸ TRIUMVIRÁT. Slova překvapující o zákeřná. Vše, co jste (ne) chtěli vědět o psaní [online]. [cit. 2018-10-29]. Dostupné z: <https://triumvirat.cz/2014/07/slova-prekvapujici-i-zakerna/>

⁷⁹ Autorský kolektiv pracovníků Lingea s.r.o. LINGEA -Výkladový slovník. 1. vydání. Brno: nakladatelství Lingea s.r.o. 2009. ISBN 978-80-87062-65-4

1.9 ROD A PŘECHYLOVÁNÍ

Z hlediska překladu je nutné zaměřit se také na problematiku rodu a přechylování, která je v současné době stále více a více diskutovaným tématem. Zatímco ruština nemá příliš ráda přechylování a přiklání se spíše k užívání tzv. vespolných/obourodých pojmenování, tedy užití stejného substantiva *masculina generica* pro označení osob obojího pohlaví, čeština aktivně přechyluje. V češtině tak najdeme mnohem více rodových dvojic, než tzv. vespolných pojmenování. Toto tvrzení platí především u označení povolání, různých funkcí, hodností apod. Důvodem může být například to, že většinu těchto profesí (*доктор, математик, техник, профессор, директор, инженер* apod.) zastávali v dřívějších dobách převážně muži. Až vlivem emancipace došlo k užívání přechýlených výrazů. Dalším důvodem toho, že se ruština přiklání spíše k nepřechýleným výrazům, může být fakt, že nepřechýlená slova působí oficiálněji, jednoznačně a jsou zbavena všech citových odstínů (*женщина-врач* zní mnohem oficiálněji než *врачиха*). Přechýlené tvary mohou mít někdy také jiný význam, než by autor textu mohl zamýšlet – např. *профессорша* nemusí být nutně profesorka, ale i žena profesora. Velmi významnou roli v nepřechylování v ruštině hraje také fakt, že ruština nerada hromadí více souhlásek za sebou. Mluvíme o tzv. nelibozvučnosti výslovnosti souhlásek, díky níž ruština nevytváří rodové dvojice jako např. *теоретик – теоретичка, математик – математичка* apod. Substantiva se sufixem *-ka* nejsou pro ruštinu, na rozdíl od češtiny, typická.⁸⁰

U obourodých pojmenování vyjadřujeme příslušnost k danému rodu pomocí shody s přísudkovým slovesem. Mluvíme tedy o tzv. syntaktickém vyjádření. Dalším pomocníkem u vyjádření rodu bývá velmi často také vlastní jméno (např. *кандидат наук Н. А. Черная*). Pokud k přiblížení rodového zařazení nestačí vyjádření syntaktické, užívá ruština k vyjádření také tzv. lexikální opis (*Н. А. Черная недавно закончила работу, которая освещает особенности тренировок пловцов-женщин*). Podobným lexikálním opisem může být např. i *женщина-врач, девушка-инженер, девушка-инноватор* apod. Oproti tomu čeština užívá lexikálního opisu k vyjádření kategorie rodu pouze zřídka, a to především ve spojitosti s živočichy (např. *sloní samec – sloní samice* apod.).⁸¹

Substantiv, která vytvářejí tvary přechýlené, je v ruštině mnohem méně než v češtině, např. *победитель – победительница, трус – трусиха, великан – великанша* apod.⁸²

⁸⁰ HAVRÁNEK, B. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1961. Str. 283. ISBN 80-210-3220-0

⁸¹ Tamtéž, str. 283

⁸² Tamtéž, str. 283

Obecně lze říci, že ruština užívá přechýlené výrazy pouze tam, kde je vyjádření druhého rodu nezbytně nutné a kde je potřeba ho zdůraznit. V ostatních případech se přiklání spíše k tvarům nepřechýleným. Nepřechýlené výrazy užívá ruština například tam, kde označuje osoby určitého celku, bez ohledu na to, zda se jedná o muže či ženy, a to dokonce i v případech, kdy je rodová dvojice utvořena, např. *Перед школой стоит несколько юношей и девушек. Это студенты – первокурсники*. Dalším případem, kdy ruština užívá hojně nepřechýlené tvary, jsou označení hodností, titulů, čestných názvů apod. (např. *контролер, профессор, лаборант, библиотекарь* apod.). Přechýlené tvary (*контролера, профессора, лаборантка, библиотекаря* apod.) se v těchto případech užívají pouze neoficiálně, v běžné mluvě. Lhostejnost k rodu se v ruštině nejvíce projevuje u označení národností (např. *французы отличаются остроумием*), u náboženských vyznání (např. *поляки прежде всего католики*), u označení umělců, řadících se k určitému uměleckému směru (např. *программа футуристов*) apod.⁸³ V češtině je v tomto případě situace stejná.

Zajímavou skupinou z hlediska rodu a přechylování jsou již výše zmíněná substantiva, která označují názvy profesí, funkcí a hodností. Rod profesí a funkcí v ruštině lze obecně rozdělit na následující tři skupiny:

1.9.1 Substantiva bez párových tvarů

Většina substantiv mužského rodu, označující povolání, pracovní pozici, vědeckou činnost, nebo titul, hodnost apod., zachovává v odborném stylu svou formu i v případech, kdy mluvíme o osobě ženského pohlaví – např. *педагог, техник, токарь, геолог, физик, металлург, конструктор, оператор, новатор, судья, адвокат, доцент, кандидат наук, депутат, ветеран труда, лауреат международного конкурса, мастер спорта, полковник, лейтенант* apod.⁸⁴

V hovorové řeči lze však v poslední době spatřovat tendence vztahování podobných slov k osobám ženského pohlaví syntakticky, především prostřednictvím užití přísudku v ženském rodě – např. *депутат принимала избирателей, мастер спорта установила новый рекорд, врач-педиатр провела прием* apod. Tato forma vyjadřování se čím dál častěji objevuje také v periodickém tisku – např. *Двое суток чабан без пицци, при 35-градусном морозе берегла*

⁸³ HAVRÁNEK, B. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1961. Str. 283. ISBN 80-210-3220-0

⁸⁴ Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top

отару, Премьер-министр Великобритании провела консультации (о Маргарет Тэтчер) apod.⁸⁵

S podobnými konstrukcemi se setkáváme také v ruské umělecké literatuře, a to konkrétně v řeči postav a v autorské řeči – např. *Воен-фельдшер добросовестна, не больше* (В. Панова); *По-видимому, приисковый счетовод серьезно заболела* (А. Коптяева); *Агроном уехала в район* (С. Антонов) apod.⁸⁶

1.9.2 Substantiva s párovými tvary, která jsou používána v neutrální řeči

Paralelní názvy pro označení osob ženského pohlaví se zakotvily v případech, kdy daná specializace (profese, povolání) souvisí ve stejné míře s mužskou i s ženskou prací – např. *акушер – акушерка, буфетчик – буфетчица, лаборант – лаборантка, летчик – летчица, преподаватель – преподавательница, предприниматель – предпринимательница, продавец – продащица, студент – студентка, ткач – ткачиха, учитель – учительница* apod. Stejná situace panuje i v oblasti sportu a umění – např. *артист – артистка, писатель – писательница, спортсмен – спортсменка* apod.⁸⁷

Užívání forem rodu ženského také eliminuje nejasnosti v případech, kdy z neruského příjmení nepoznáme, zda se jedná o ženu, nebo o muže. V tomto případě si tedy dopomůžeme použitím substantiva v párovém tvaru – např. *Собственная корреспондентка газеты «Нью-Йорк таймс» М. Смит сообщает...* apod.⁸⁸

Problém nastává v případech, kdy párové substantivum v daném jazyce existuje, ale je využíváno ve spojitosti s jiným významem. Například k substantivu *овчар* nelze v ruštině vytvořit párovou dvojici rodu ženského (*овчарка*), neboť toto substantivum je v ruštině používáno k označení plemene psů. Stejným případem je také substantivum *индеец*, od něhož nelze vytvořit párovou dvojici *индейка*, protože toto substantivum je v ruštině užíváno k označení domácího ptáka. Vytvořeno bylo tedy párové substantivum *индианка*. Dalším příkladem může být také substantivum *кореец*, od něhož bylo vytvořeno párové substantivum *корейка*, neboť substantivum *корейка*, které by bylo vhodnější, označuje potravinu (*котлета*).⁸⁹

⁸⁵ Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top

⁸⁶ Tamtéž

⁸⁷ Tamtéž

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ Tamtéž

1.9.3 Substantiva s párovými tvary, která jsou užívána v hovorové řeči

S párovými tvary substantiv tohoto typu se velmi často setkáváme v hovorové řeči. Párová substantiva jsou nejčastěji tvořena s pomocí přípon *-ша* a *-иха*, např. *библиотекариша, билетерша, бухгалтерша, директорша, докторша, инженерша, кассирша, комендантша, кондукторша, парикмахерша, почтальонша, редакторша, регистраторша, секретарша, врачиха, дворничиха, сторожиха, швейцариха* apod. Všechna tato substantiva jsou však hovorová. V tomto případě je nutné zmínit, že v literatuře se autoři těmito tvarům vyhýbají, neboť takováto substantiva působí sníženým dojmem (řeč je především o substantivech s příponou *-иха* (*врачиха* apod.)). Ve většině případů se tak užívají pouze v hovorové mluvené řeči.⁹⁰

Do této skupiny se však nevztahují neutrální substantiva, která jsou již v jazyce zakotvena, např. *портниха, ткачиха* a také substantiva, která mají k označení dané profese pouze formu v ženském rodě, např. *маникюрша*.⁹¹

Pro označení profesí mužského rodu, odpovídajícím substantivům *балерина, машинистка* apod., využívá ruština opisné tvary, např. *артист балета, переписчик на машинке* apod. Ve zdravotnictví se pak také ustálila rodová dvojice *медицинская сестра – медицинский брат*.⁹²

Jak již bylo zmíněno, v češtině je situace poněkud odlišná. Čeština k označení profesí aktivně užívá párová substantiva, především se sufixem *-ka*. Konkrétně lze uvést např. substantiva *profesorka, lékařka, technička, laborantka, chemička, kontrolorka, manažerka* apod. V češtině tedy takováto substantiva neřadíme k tzv. vespolným, neboť mají jak tvary pro mužský, tak i pro ženský rod.

⁹⁰ Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top

⁹¹ Tamtéž

⁹² Tamtéž

1.10 RODOVÁ VARIABILITA

V ruštině se můžeme při určování gramatické kategorie rodu setkat i se substantivy, která mají paralelní rod, tzn. vždy dvě varianty rodu. Mluvíme o tzv. rodové variabilitě. Nejčastěji se jedná o rodové varianty mužského a ženského rodu (*ставень X ставня, жираф X жирафа, ботфорт X ботфорта, вольер X вольера, бутс X бутса, заусенец X заусеница, клавиш X клавиша, клипс X клипса, кед X кеда, мангуст X мангуста, перифраз X перифраза, плацкарт X плацкарта, просек X просека, скирд X скирда, спазм X спазма* apod.)⁹³. Substantiv, která jsou zároveň ženského a středního rodu, nebo mužského a středního rodu, je velmi málo, např. *плес* (maskulinum) X *плесо* (neutrum), *кайла* (femininum) X *кайло* (neutrum).⁹⁴

Rodová variabilita v ruštině je však čím dál více odsouvána do pozadí a setkáváme se s ní mnohem méně, než tomu bylo v minulosti. Jedna z variant rodu je z jazyka více a více vytěšňována a druhá, naopak, bývá v jazyce ukotvena na základě určitých norem. Jedna z variant je v současné ruštině vždy stylisticky neutrální a bývá tedy doporučována literární normou a druhá z variant je naopak považována za nespisovnou, případně za zastaralou a lidovou.⁹⁵

O konkrétních případech, z nichž je vždy jedna z variant využívána méně, pojednávají následující tabulky.

Stylisticky neutrální, současně využívaná varianta (mužský rod)	Zastaralá, lidová, téměř nevyužívaná varianta (ženský rod)
зал	зала
желатин	желатина
жираф	жирафа
помидор	помидора
рельс	рельса
толь	толь
шампунь	шампунь
занавес	занавесь
мирт	мирта
рояль	рояль
санаторий	санатория
ботинок	ботинка
глист	глиста
клавиш	клавиша
лебедь	лебедь

⁹³ Библиотекар.ру. Современный русский язык. Морфология. [online]. [cit. 2018-12-30]. Dostupné z <http://www.bibliotekar.ru/russkiy-yazik-2/102.htm>

⁹⁴ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

⁹⁵ Tamtéž, str. 41

клипс	клипса
нашест	нашесть
вокализ	вокализа
глист	глиста
манжет	манжета
псальтырь	псалтырь
браслет	браслетка
жилет	жилетка
щевень	щевенка
ботфорт	ботфорта
корректив	корректива
погон	погона
табель	табель
тюль	тюль
фильм	фильма
эполет	эполета

Stylisticky neutrální, současně využívaná varianta (ženský rod)	Zastaralá, lidová, téměř nevyužívaná varianta (mužský rod)
перифраза	перифраз
мозоль	мозоль
тапка	тапок
туфля	туфель
арабеска	арабеск
вуаль	вуаль
аневризма	аневризм
анемона	анемон
дискета	дискет
идиома	идиом
малолетка	малолеток
пилястра	пилястр
просетка	просек
развилка	развилок
реприза	реприз
ставня	ставень
бакенбарда	бакенбард
гроздь	грозд
катаракта	катаракт
консоль	консоль
мозоль	мозоль
чинара	чинар

Zdroje: Библиотекарь. Ру (dostupné z: <http://www.bibliotekar.ru>), Eartist.narod.ru (dostupné z: <http://www.eartist.narod.ru>)

V ruštině se však setkáváme i se substantivy dvojího rodu, z nichž jsou jsi obě dvě varianty (tedy mužský i ženský rod) naprosto rovné a z nichž není ani jedna varianta považována za zastaralou. Konkrétní příklady uvádí následující tabulka.

Муžský rod	Žeňský rod
вольтер	вольтера
выхухоль	выхухоль
лангуст	лангуста
развалец	развальца
скирд	скирда
унт	унта
шпон	шпона

Zdroj: Библиотекаръ. Ру (dostupné z: <http://www.bibliotekar.ru>)

V ruštině se můžeme setkat i se substantivy, která mají jak rod střední, tak rod mužský, případně žeňský. Tyto případy lze však pozorovat pouze zřídka a v současné ruštině se jich objevuje velmi málo. Ve většině případů užívá ruština tato substantiva v rodě středním. V rodě mužském, případně žeňském, bývají využívána v řeči hovorové a jsou považována za zastaralá. Konkrétní příklady uvádí následující tabulky.

Střední rod	Žeňský rod
дурро	дурра
кайло	кайла
мочало	мочала
нотабене	нотабена
повидлю	повидла
титло	титла

Střední rod	Муžský rod
контральто	контральт
мыто	мыт
остропестро	остропестр

Zdroj: Eartist.narod.ru (Dostupné z: <http://www.eartist.narod.ru>)

Substantiv s více variantami rodu bývá v ruštině uváděno zhruba 150.

Výkyvy v rodu můžeme pozorovat i u některých nesklonných substantiv. Konkrétně např. *сиртаки* (maskulinum i neutrum), *цунами* (femininum i neutrum), *джерси* (maskulinum i neutrum), *кофе* (maskulinum i neutrum).⁹⁶

Z hlediska rodové variability je nutné dát si v ruštině pozor na substantiva, která se na první pohled zdají být rodově variabilní, ale ve skutečnosti mají jiné v mužském a žeňském rodě odlišné významy. O konkrétních příkladech pojednává následující tabulka.

⁹⁶ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

Mužský rod	Význam	Ženský rod	Význam
антимоний	chemický termín	антимония	ve významu chování
апостроф	interpunkční znaménko	апострофа	básnický termín
взяток	snůška medu (u včel)	взятка	úplatek
гафнитур	souprava, kolekce	гарнитура	typografická písma
карьер	povrchový důl	карьера	kariéra
кегель	kýl	кегля	stolek pro hru
манер	způsob	манера	zvyk, pravidlo
округ	okruh (administrativní apod.)	округа	okolí, okraj
пролаз	úzký průchod	пролаза	vlezlý člověk

Zdroj: *Eartist.narod.ru* (Dostupné z: <http://www.eartist.narod.ru>)

I v češtině najdeme několik substantiv, která se vyznačují kolísáním v rodě. Z konkrétních příkladů lze vyjmenovat tyto: *kyčel*, *hřídel*, *píštěl*, *rez*, *klest*, *smeč*, *trnož*, *vrkoč*, *esej*. Ze slov přejatých z jiných jazyků jsou to především substantiva *trolej* (mužský nebo ženský rod), *prestíž* (mužský nebo ženský rod), *rukojmí* (mužský nebo střední rod) a *kánoe* (ženský nebo střední rod). Dvojí rod českých substantiv se někdy projevuje také obměněním podoby slova, které však zachovává původní význam. V tomto případě mluvíme o substantivech *brambor/brambora*, *kedluben/kedlubna*, *řádek/řádka*, *pásek/páska*, *šál/šála*, *břich/břicho*, *náruč/náručí*, *líce/líc* apod.

97

Dvojí rod v češtině lze také pozorovat u některých substantiv cizího původu, která se kromě rodu středního někdy mohou řadit i k rodu mužskému, případně ženskému. Tato substantiva jsou dnes převážně zastaralá a užívaná jako nesklonná, přesto se řadí k substantivům rodově variabilním. Jedná se o substantivum *étos* (rod střední, nesklonné), které můžeme najít i v rodě mužském (*étos – bez étosu*) a o substantivum *jota* (rod střední, nesklonné), které je možno uvidět i v rodě ženském (*jota – bez joty*)⁹⁸

V češtině existuje také několik substantiv, u nichž se rod liší v jednotném a množném čísle – např. *dítě* (střední rod)/*děti* (ženský rod), *kníže* (mužský rod)/*knížata* (střední rod), *hrabě* (mužský rod)/*hrabata* (střední rod) apod.⁹⁹

⁹⁷ HAVRÁNEK, B. Česká mluvnice. 1. vydání. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1989. Str 119. ISBN 14-316-88

⁹⁸ Tamtéž, str. 119

⁹⁹ Tamtéž, str. 119

1.11 PROBLÉMY PŘEKLADU GRAMATICKÉ KATEGORIE RODU Z TRANSLATOLOGICKÉHO HLEDISKA

Rozdíly v gramatických kategoriích rodu mezi ruštinou a češtinou mohou způsobit z hlediska translatologie problémy. I když se často jeví tato skutečnost jako automatická, a ne příliš důležitá k hlubšímu zkoumání, jedná se o velmi častý základ pro vznik překladatelských chyb. Překladatel se může velmi lehce nechat ovlivnit jazykem originálu, čímž přenáší do jazyka překladu chybné konstrukce. Chybné konstrukce mohou vznikat z hlediska lexika, syntaxe, ale i z hlediska morfologie, do nichž řadíme právě překlad gramatické kategorie rodu. Ve většině případů se s danými chybami setkáváme při překladu z mateřského jazyka do jazyka cizího. V případě překladu opačného, tedy z cizího jazyka do jazyka mateřského, nejsou chyby z hlediska překladu rodu tak časté, tudíž ses nimi setkáváme jen velmi zřídka.

Chybné užití rodu v ruštině, češtině, nebo i jiných jazycích ovlivní ve většině případů celou konstrukci věty. Chybně užitý gramatický rod má vliv především na vztažné zájmeno ve větě (české/ruské *který/который, která/которая* atd.), které uvozuje větu vedlejší, na tvar slovesa, který se k danému substantivu váže a v některých případech také na význam celé věty.

Z hlediska rodu si musíme při překládání mezi ruštinou a češtinou dát pozor na několik skupin substantiv, která jsou podrobněji rozebrána v praktické části dané diplomové práce. Mluvíme například o substantivech, která sice mají svůj párový protějšek opačného rodu, ale využívají ho v jiném významu – např. *овчар, овчарка*. Další skupinou jsou substantiva, která byla dodaného jazyka přejata z cizích jazyků (např. česká *hydrolyza, elektrolyza, syntéza* apod., která se do ruštiny překládají v rodě opačném – tedy *гидролиз, электролиз, синтез*, i když by se na první pohled mohlo zdát, že jejich rod v ruštině bude stejný. Z hlediska slov přejatých je také nutné dá si především při překladu z češtiny do ruštiny pozor na slova, která se v ruštině i češtině stejně vyslovují a stejně píšou – např. *плазма, тема, травма*, avšak jejich rody se liší. V češtině je řadíme k rodu střednímu, v ruštině pak k rodu ženskému. Další skupin, v níž může působit překlad gramatického rodu problémy jsou například párová substantiva rodu ženského, substantiva, označující pojmenování živočichů, obuvi, párových předmětů apod. Problematických skupin, s nimiž se během překladu mezi ruštinou a češtinou můžeme setkat, existuje však daleko více. Konkrétně o nich pojednává praktická část této diplomové práce.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Библиотекарь.ру. Современный русский язык. Морфология. [online]. [cit. 2019-03-29]. Dostupné z <http://www.bibliotekar.ru/russkiy-yazik-2/102.htm>

2 PRAKTICKÁ ČÁST

SROVNÁVACÍ HLEDISKO

Praktická část této diplomové práce názorně zobrazuje shody a konkrétní rozdíly mezi rodem v ruštině a češtině z hlediska jednotlivých oblastí. Každá kapitola je podrobněji přiblížena. Rodové rozdíly jsou přehledně rozděleny do tabulek tak, aby čtenářům této diplomové práce byla umožněna lepší orientace ve výsledcích diplomové práce. Všechny rozdíly, které jsou v praktické části vymezeny, jsou důležité z hlediska translatické praxe a v procesu překládání je nutné věnovat jim zvýšenou pozornost.

A. SHODY V RODĚ MEZI RUŠTINOU A ČEŠTINOU

Ruština a čeština jsou jazyky geneticky příbuzné (oba řadíme do tzv. slovanské jazykové skupiny), tudíž se rodové významy ruských a českých substantiv velmi často shodují. Shody pozorujeme zejména u obecných substantiv domácího původu, tedy substantiv nepřijatých z jiných jazyků. Substantiva domácího původu byla do obou jazyků přejímána na základě podobné výslovnosti, případně na základě psané podoby (včetně stejných koncovek), proto se v gramatickém rodě často shodují. Následující tabulka uvádí některé konkrétní příklady.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
волна	Ž	vlna	Ž
ключ	M	klíč	M
книга	Ž	kniha	Ž
обед	M	oběd	M
окно	S	okno	S
план	M	plán	M
рука	Ž	ruka	Ž
сестра	Ž	sestra	Ž
стол	M	stůl	M

B. ROZDÍLY V RODĚ MEZI RUŠTINOU A ČEŠTINOU

Navzdory shodným rodovým významům se u ruských a českých substantiv setkáváme s poměrně velkým množstvím substantiv, která se mezi danými jazyky rodově odlišují. Ve většině případů se jedná o substantiva cizího původu, která byla jak do ruštiny, tak do češtiny přejata z jiných jazyků. O těchto rozdílech pojednává následující praktická část, jejímž cílem je najít co nejvíce rodových rozdílů mezi těmito jazyky. Dílčím cílem praktické části je sjednotit tyto rozdíly do jednotlivých „oblastí“ – obourodá substantiva, substantiva přejatá z cizích jazyků, substantiva označující zvířata, zkratky a zkratková slova apod.

2.1 OBOURODOST V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ

2.1.1 Přechýlená substantiva

U některých obourodých substantiv, označujících vlastnosti člověka, dochází mezi ruštinou a češtinou k rozdílu. V češtině totiž aktivně dochází k tzv. přechylování, tedy jevu, kdy od původně obourodého substantiva začíná jeho přechýlením vznikat rodová dvojice rodu ženského. Ve spisovném projevu se však tyto formy neobjevují. Jedná se spíše o slova hovorová.¹⁰¹

Konkrétní příklady rozdílů uvádí následující tabulka.

Základní tvar v ČJ (obourodé jméno)	Přechýlený tvar v ČJ	Základní tvar v RJ (obourodé jméno)	Přechýlený tvar v RJ
hlupák	hlupačka	дурак	X
chytrák	chytračka	умница	X
lakomec	lakomnice	лакомка	X
snob	snobka	сноб	X
blbec	blbka	дурак, идиот	X
blázen	bláznivka	дурак	X
zuřivec	zuřivka	злюка	X
žebřák	žebračka	бедняк	X
d'ábel	d'áblice	дьявол	X
potomek	potomkyně	потомок	X
jedlík	jedlice	едок	X

X – v ruštině neexistuje přechýlený tvar od daného substantiva

2.1.2 Neutra

Zásadní rozdíl u obourodosti mezi ruštinou češtinou pozorujeme u neuter. Zatímco v ruštině došlo u středního gramatického rodu využívanému k označení osob jak mužského, tak i ženského pohlaví, k značné redukci, v češtině se naopak zachoval sufix *-dlo*, který nese gramatický rys středního rodu *-o* a který je expresivním prostředkem v pojmenování osoby jak mužského, tak i ženského pohlaví. Jinými slovy v češtině najdeme slova typu *zlobidlo*, *strašidlo*,

¹⁰¹ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

motovidlo, vrtidlo apod., která řadíme k substantivům obourodým.¹⁰² Nejčastěji se jedná o hodnotící substantiva, která poukazují na špatný vzhled (*strašidlo*), nebo na špatné fyzické vlastnosti daného jedince (*trdlo, motovidlo, třeštíprdlo* apod.). Dále pak najdeme i několik substantiv, poukazujících na nedostatečný vzrůst jedince (*mrně, škvrně, prtě* apod.).¹⁰³

Tvar v ruštině (rod)	Tvar v češtině (obourodé substantivum)
непослушный мальчик (М), непослушная девушка (Ž)	zlobidlo
привидение, страшилище (S)	strašidlo
Растяпа (Ž)	motovidlo
живчик (М)	vrtidlo
малютка, крошка (Ž)	mrně
малютка, крошка (Ž)	škvrně
малютка, крошка (Ž)	prtě
мальш (М), малышка (Ž)	pískle

Zdroj: ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

2.2 ROD U SLOV CIZÍHO PŮVODU

Ruština a čeština se z hlediska rodové příslušnosti jmen cizího původu a jejich zařazení do vhodného systému deklinace řídí několika základními zásadami. Tyto zásady se však v ruštině a češtině ne vždy shodují.

Cizí slova jsou do ruštiny a češtiny přejímána z několika odlišných jazyků, což způsobuje to, že mezi stejnými substantivy vznikají značné rozdíly. Stejná slova mohou mít v obou jazycích jinou zvukovou podobu. Obecně je velmi složité stanovit, jakým způsobem se jednotlivá slova do daného jazyka dostala. Můžeme však s jistotou říci, že čeština přejímala cizí slova především z latiny a němčiny a ruština naopak z francouzštiny.¹⁰⁴

Ruština se vyznačuje tím, že u rodu substantiva, které bylo přejato z jiného jazyka, rozhoduje koncovka substantiva v nominativu singuláru. Čeština se již v tomto případě výrazně liší, neboť u slov přejatých z jiných jazyků většinou zachovává rod vlastní jazyku původnímu. Příkladem tohoto tvrzení jsou například substantiva typu *пленум, президиум, вакуум, юбилей, санаториум* a jiná. Tato substantiva se do ruštiny dostala z latiny a řadí se k maskulinům, neboť

¹⁰² Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-4

¹⁰³ ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

¹⁰⁴ ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 52. ISBN 80-210-2058-X

končí na tvrdou souhlásku nebo na *-j*. Oproti tomu česká substantiva *plénum, prezidium, vakuum, jubileum, sanatorium* apod. patří podle latiny do kategorie neuter.¹⁰⁵ Dalším příkladem může být například substantivum *drama*. Toto slovo bylo do češtiny přejato z řečtiny, ve které se řadí do kategorie rodu středního, tudíž i v češtině nabývá rodu středního. Ruština naopak toto substantivum přijala v rodě ženském, neboť je jeho zakončení v nominativu singuláru *-a*, stejně jako u jiných ruských substantiv rodu ženského.¹⁰⁶

2.2.1 Rod slov přejatých z francouzštiny

Značné rozdíly mezi ruštinou a češtinou můžeme pozorovat u slov přejatých z francouzštiny. Francouzská slova ženského rodu, která jsou ve francouzštině zakončena na nevyslovované */e/* byla do ruštiny přejata v rodě mužském a do češtiny v rodě původním – tedy ženském. Jedná se např. o slova *гардероб, майонез, лимонад, шоколад, туалет, контроль, этан, шаблон, сезон, силуэт* aj. Z hlediska přízvuku jsou tato slova v ruštině i francouzštině stejná.¹⁰⁷

Slova na *-až, -ež, -iž* jako například *гараж, массаж, пейзаж, этаж, престиж* atd., přejatí též z francouzštiny, patří jak ve francouzštině, tak i v ruštině k maskulinům. V češtině se slova s tímto zakončením řadí díky vlivu němčiny ke jménům rodu ženského.¹⁰⁸

Konkrétní rozdíly mezi rodem ruských a českých substantiv přejatých z francouzštiny uvádí na několika příkladech následující tabulka.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
абонемент	M	abonentka	Ž
авангард	M	avantgarda	Ž
адрес	M	adresa	Ž
альянс	M	aliance	Ž
анекдот	M	anekdota	Ž
аттракцион	M	atrakce	Ž
барьер	M	bariéra	Ž
вазелин	M	vazelína	Ž
вариант	M	varianta	Ž
гардероб	M	garderoba	Ž
гардероб	M	garderóba	Ž

¹⁰⁵ ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 52. ISBN 80-210-2058-X

¹⁰⁶ HAVRÁNEK, B. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I (hláskosloví a tvarosloví). Vydání 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961. Str. 281. ISBN 88-01-31

¹⁰⁷ ŽAŽA, Stanislav. Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 64. ISBN 80-210-0444-4

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 64

деликатес	М	delikatesa	Ž
карьер	М	kariéra	Ž
каскад	М	kaskáda	Ž
комбинезон	М	kombinéza	Ž
компресс	М	komprese	Ž
контроль	М	kontrola	Ž
лимонад	М	limonáda	Ž
майонез	М	majonéza	Ž
маринад	М	marináda	Ž
наркоз	М	narkóza	Ž
период	М	perioda	Ž
резерв	М	rezerva	Ž
ренессанс	М	renesance	Ž
силуэт	М	silueta	Ž
сезон	М	sezóna	Ž
шаблон	М	šablona	Ž
шоколад	М	čokoláda	Ž
туалет	М	toaleta	Ž
фасад	М	fasáda	Ž
шанс	М	šance	Ž
этап	М	etapa	Ž
абордаж	М	srážka	Ž
вернисаж	М	vernisaž	Ž
витраж	М	vitráž	Ž
гараж	М	garáž	Ž
дренаж	М	drenáž	Ž
камуфляж	М	kamufláž	Ž
коллаж	М	koláž	Ž
кураж	М	kuráž	Ž
манеж	М	manéž	Ž
массаж	М	masáž	Ž
меланж	М	melanž	Ž
монтаж	М	montáž	Ž
пассаж	М	pasáž	Ž
пилотаж	М	pilotáž	Ž
пляж	М	pláž	Ž
пейзаж	М	krajina	Ž
престиж	М	prestiž	Ž
репортаж	М	reportáž	Ž
саботаж	М	sabotáž	Ž
стаж	М	stáž	Ž
тираж	М	tiráž	Ž
шарж	М	šarže	Ž
экипаж	М	posádka	Ž

Zdroje: ŽAŽA, Stanislav. Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno:

Masarykova univerzita, 1992, str. 64. ISBN 80-210-0444-4; Le-francais.ru (dostupné z: <https://www.le-francais.ru>)

2.2.2 Rod slov přejatých z latiny a řečtiny

I u podstatných jmen přejatých z latiny, popřípadě z řečtiny, vidíme rozdíly v rodech mezi ruštinou a češtinou. Původem latinská slova zakončená v ruštině na *-ус* jako například *глобус*, *корпус*, *радиус*, nebo slova zakončená na *-ум*, jako například *аквариум*, *вакуум* apod., svou původní koncovku v ruském překladu zčásti zachovala. U některých přejatých slov naopak původní koncovka nezůstala. Hovoříme o slovech zakončených na *-изм* a *-ий*, např. *туризм*, *радикализм*, *санаторий*, *критерий*, *гений*, *музей*, *мавзолей* apod. Všechna výše vyjmenovaná slova řadíme v ruštině k maskulinům, naopak od češtiny.¹⁰⁹ Konkrétně – viz. následující tabulka.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
аквариум	М	akvárium	С
вакуум	М	vakuum	С
коллоквиум	М	kolokvium	С
максимум	М	maximum	С
минимум	М	minimum	С
медиум	М	médium	С
оптимум	М	optimum	С
критерий	М	kritérium	С
музей	М	muzeum	С
мавзолей	М	mauzoleum	С
санаторий	М	sanatorium	С
трофей	М	trofej	Ž

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 52-53. ISBN 80-210-2058-X*

Některá z podobných substantiv se však do daného jazyka dostala pod rodem ženským. Důvodem je pravděpodobně vliv latinského plurálu zakončeného na *-a*. Jedná se o slova jako *виза*, *стипендия*, *публика*, *дата*, *гимназия*, *лаборатория*, *аудитория*, *комиссия*, *анатомия* aj.¹¹⁰

Všechna substantiva ženského rodu převzatá z latiny a řečtiny zakončená na koncovku *-ия* nesou v obou jazycích, tedy v ruštině i v češtině, ve většině případů abstraktní význam. Jedná se o slova, zakončená v latině či řečtině na *-ia*, *-ie*, *-io*, případně na *-e* typu *стратегия*, *демократия*, *анатомия*, *консультация*, *революция* apod.¹¹¹

¹⁰⁹ ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 52-53. ISBN 80-210-2058-X*

¹¹⁰ Tamtéž, str. 53

¹¹¹ ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 64 - 65. ISBN 80-210-0444-4*

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
аудитория	Ž	publikum	S
виза	Ž	vízum	S
гимназия	Ž	gymnázium	S
дата	Ž	datum	S
публика	Ž	publikum	S
стипендия	Ž	stipendium	S

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 64 - 65. ISBN 80-210-0444-4

Další, velmi početnou, skupinou jsou původně řecká slova ženského rodu zakončená v nominativu singuláru na koncovku *-sis*, která následně v ruštině přešla ke jménům rodu mužského. V ruštině mají tato slova zakončení *-зис, -сис*: *тезис, кризис, оазис, синтез, анализ*, v češtině pak náleží tato slova rodu ženskému a mají zakončení *-ze/-se, -za/-sa*: *teze, krize, oáza, syntéza, analýza*. Jména zakončená v latině na *-osis* přejala ruština se zakončením *-оз, -ёз* (*склероз, психоз, прогноз, туберкулёз*), tudíž patří k maskulinům. V češtině hovoříme opět o femininech. Z této řady vybočují názvy chemických a jiných sloučenin, případně látek, jako například: *целлюлоза, вискоза, сахароза* atd., která se v ruštině, stejně jako v češtině, řadí k femininům.¹¹²

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
анализ	M	analýza	Ž
гидролиз	M	hydrolýza	Ž
кризис	M	krize	Ž
оазис	M	oáza	Ž
синтез	M	syntéza	Ž
тезис	M	teze	Ž
электролиз	M	elektrolýza	Ž
анабиоз	M	anabióza	Ž
артроз	M	artróza	Ž
гипноз	M	hypnóza	Ž
диагноз	M	diagnóza	Ž
психоз	M	psychóza	Ž
прогноз	M	prognóza	Ž
склероз	M	skleróza	Ž
симбиоз	M	symbióza	Ž
туберкулёз	M	tuberkulóza	Ž

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 64 - 65. ISBN 80-210-0444-4

¹¹² ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 53. ISBN 80-210-2058-X

Za stálou skupinu jmen řeckého původu, která byla do ruštiny přejata v ženském rodě, můžeme považovat slova zakončená v ruštině na *-ма, -ема, -ома, -амма* (*система, плазма, тема, драма, травма, проблема, программа, телеграмма, хризантема* apod.). Takto zakončená slova se totiž v ruštině vyskytují vždy v rodě ženském. V češtině můžeme vidět u těchto slov kolísání. Některá z nich řadíme k neutřím (*drama, plazma, téma, trauma* apod.) některá k maskulinům (*telegram, program, systém*) a najdeme i případy, kdy je řadíme k femininům (*chryzantéma*).¹¹³

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
система	Ž	system	M
плазма	Ž	plazma	S
тема	Ž	téma	S
драма	Ž	drama	S
травма	Ž	trauma	S
проблема	Ž	problém	M
программа	Ž	program	M
телеграма	Ž	telegram	M

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 65. ISBN 80-210-0444-4

2.2.3 Rod slov přejatých z dalších jazyků

Na podobném principu se přizpůsobují do ruštiny a češtiny i slova přejatá z dalších jazyků. Jedná se především o slova přejatá z angličtiny a dále také z němčiny. Z hlediska ruštiny je jednoznačná rodová příslušnost u přejatých slov z angličtiny, končících na tvrdou souhlásku (např. *музик-холл, хитпарад, брасс* apod.), nebo na *-а, -я* (např. *роботизация, ярмарка* atd.). Problémy způsobují naopak slova zakončená na souhlásku měkkou (např. *шампунь*).¹¹⁴ Rod u těchto substantiv je nutné ověřovat ve výkladových slovnících, protože neexistuje jednotné pravidlo na to, k jakému rodu takováto substantiva řadit.

Důležitou skupinou jsou také slova přejatá z němčiny. Z němčiny jsou do ruštiny přejata slova končící na *-тет* (německy *tät*) – např. *факультет, университет, авторитет* atd. Všechna tato jména jsou do ruštiny převzata v podobě maskulin, ačkoli v latině (*facultas*), němčině (*Fakultät*) i češtině jsou femininy.¹¹⁵

¹¹³ ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 65. ISBN 80-210-0444-4

¹¹⁴ Tamtéž, str. 65

¹¹⁵ Tamtéž, str. 52.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
факультет	M	fakulta	Ž
университет	M	univerzita	Ž
авторитет	M	autorita	Ž
приоритет	M	priorita	Ž

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 52. ISBN 80-210-2058-X*

2.3 ROD CIZÍCH VLASTNÍCH JMEN ZEMĚPISNÝCH

2.3.1 Státy

Příslušnost cizích jmen zeměpisných k rodu v ruštině a češtině se často podstatně liší. Největší rozdíly mezi příslušností k rodu je možno uvidět u pojmenování zemí a států. V ruštině jsou v tomto ohledu nejrozšířenější feminina zakončená na *-ия*: *Англия, Венгрия*, atd. V češtině také najdeme několik pojmenování zemí a států v ženském rodě (např. *Belgie, Anglie, Francie* apod.), avšak nejrozšířenějším se jeví v tomto ohledu rod střední – *Maďarsko, Slovensko, Polsko, Německo* apod.¹¹⁶ Příklady jsou uvedeny v následující tabulce.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
Венгрия	Ž	Maďarsko	S
Испания	Ž	Španělsko	S
Норвегия	Ž	Norsko	S
Финландия	Ž	Finsko	S
Ирландия	Ž	Irsko	S
Австрия	Ž	Rakousko	S
Чехия	Ž	Česko	S
Исландия	Ž	Island	S
Болгария	Ž	Bulharsko	S
Германия	Ž	Německo	S
Греция	Ž	Řecko	S
Дания	Ž	Dánsko	S
Иордания	Ž	Jordánsko	S
Монголия	Ž	Mongolsko	S
Польша	Ž	Polsko	S
Россия	Ž	Rusko	S
Румыния	Ž	Rumunsko	S
Сербия	Ž	Srbsko	S
Словакия	Ž	Slovensko	S
Словения	Ž	Slovinsko	S

¹¹⁶ ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 67. ISBN 80-210-0444-4*

Турция	Ž	Turecko	S
Хорватия	Ž	Chorvatsko	S
Швейцария	Ž	Švýcarsko	S
Швеция	Ž	Švédsko	S
Эстония	Ž	Estonsko	S
Япония	Ž	Japonsko	S

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 67. ISBN 80-210-0444-4

Shodný rod v ruštině i čeština můžeme vidět u pojmenování několika málo států, jako např. *Гвинея – Guinea, Шри – Ланка – Sri Lanka, Бирма – Barma, Израиль – Izrael, Кувейт – Kuvajt, Вьетнам – Vietnam.*¹¹⁷

2.3.2 Republiky

Rozdíly mezi rodem ruských a českých názvů republik jsou velké. V ruštině platí pravidlo, že zejména nesklonná substantiva označující názvy republik, řadíme k rodu ženskému, a to na základě nadřazeného slova „republika“. V češtině je situace naprosto odlišná. Zde se většina substantiv, která označují pojmenování republik, řadí k rodu střednímu.¹¹⁸ Konkrétní příklady uvádí následující tabulka.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
Бурунди	Ž	Burundi	S
Бануату	Ž	Vanuatu	S
Джибути	Ž	Džibutsko	S
Зимбабве	Ž	Zimbabwe	S
Конго	Ž	Kongo	S
Малави	Ž	Malawi	S
Мали	Ž	Mali	S
Перу	Ž	Peru	S
Сомали	Ž	Somálsko	S
Того	Ž	Togo	S
Чили	Ž	Chile	S
Сан-Марино	Ž	San Marino	S
Сан-Томе	Ž	San Tomé	S

Zdroj: Netref.ru (dostupné z: <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike>)

¹¹⁷ ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 67. ISBN 80-210-0444-4

¹¹⁸ КЗ РЕФЕРАТЫ. Несклоняемые существительные в современном русском языке / несклоняемые географические названия [online]. [cit. 2018-11-22]. Dostupné <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike.html?page=34>

Některá označení států a republik v ruštině jsou shodná s geografickými názvy, které označují jiné „objekty“ a které spadají k jinému rodu. Konkrétně například *Гауму* a *Тувалу* řadíme ve smyslu státu k rodu ženskému, avšak pokud mluvíme o názvu ostrovu, rod se mění na mužský. To samé platí i u následujících substantiv: *Джубуту* (republika – rod ženský, město – rod mužský), *Никарагуа* (republika – rod ženský, jezero – rod střední), *Панья* (provincie – rod ženský, záliv – rod mužský), *Фиджу* (moře – rod střední, ostrov – rod mužský a vesnice – rod ženský).¹¹⁹

2.3.3 Řeky

Nazvání řek jsou jak v ruštině, tak i v češtině ve většině případů buď rodu ženského, nebo rodu mužského. Zástupci maskulin jsou například *Рейн* – *Rýn*, *Дунай* – *Dunaj*, *Тигр* – *Tigris*, *Евфрат* – *Eufkrat apod.* Zástupci feminin pak *Темза* – *Temže*, *Сена* – *Seina*, *Туца* – *Tisa apod.*¹²⁰ I v této skupině však najdeme případy, kdy se rod u označení řek mezi ruštinou a češtinou liší. Konkrétní příklady jsou uvedeny v následující tabulce.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
Везер	М	Vezera	Ž
Миссисипи	Ž	Mississippi	S (někdy i Ž)
Миссури	Ž	Missouri	S (někdy i Ž)
Одер	М	Odra	Ž
Обь	Ž	Ob	М
Теннесси	М	Tennessee	S
Уссури	Ž	Ussuri	S
Эльба	Ž	Labe	S

Zdroje: Ústav pro jazyk český (dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/>); ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 55. ISBN 80-210-2058-X

Pokud je řeka nazvána nesklonným substantivem, je situace obdobná jako u označení republik, ostrovů apod., tedy pokud hovoříme o řece (pojem „řeka“ je pojmem nadřazeným), ve většině případů ji v ruštině řadíme k rodu ženskému. Pokud dané substantivum označuje něco jiného než řeku, rod se opět liší. Pokud například substantivum *Миссисипи* chápeme pro označení řeky, mluvíme o rodě ženském. Pokud tímto substantivem označíme stát, řadíme ho k rodu mužskému. Podobně řadíme i jiná substantiva, například: *Буо-Буо* (řeka – rod ženský, region –

¹¹⁹ КЗ РЕФЕРАТЫ. Несклоняемые существительные в современном русском языке / несклоняемые географические названия [online]. [cit. 2018-11-22]. Dostupné <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike.html?page=34>

¹²⁰ ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 55. ISBN 80-210-2058-X

rod mužský), *Бенуэ* (řeka – rod ženský, park – rod mužský), *Элбо* (řeka – rod ženský, jezero – rod střední) apod.¹²¹

U nesklonných názvů označujících řeky je v ruštině tendence přiřazovat je k rodu ženskému, na rozdíl od češtiny, v níž se téměř všechna takováto substantiva řadí k rodu střednímu.¹²²

2.3.4 Ostrovy a poloostrovy

U názvů ostrovů a poloostrovů je situace v ruštině obdobná jako u názvů republik a řek. V případě, že dané substantivum označuje ostrov, řadíme jej k rodu mužskému. V případě, že substantivum označuje zároveň i moře, provincii, horu apod., řadíme jej k rodu jinému. V češtině, naopak, daná substantiva řadíme vždy jen k jednomu rodu.¹²³ Konkrétní případy ukazuje následující tabulka.

Ruské substantivum	Rod (ostrov, poloostrov)	Rod (jiné označení)	České substantivum	Rod
Бали	M	moře (S), provincie (Ž)	Bali	S
Принсипи	M	hora (Ž)	Princův ostrov	M
Сулавеси	M	moře (S)	Sulawesi	S
Сулу	M	moře (S), provincie (Ž)	Sulu, Suluské moře	S

Zdroj: *Netref.ru* (dostupné z: <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike>)

2.3.5 Města a lokality

Rod názvů cizích měst a lokalit může působit problémy. Důvodem je především fakt, že nedocházelo ke přejímání těchto názvů na základě jednoho ustáleného pravidla, ale náhodně. Některé názvy měst a lokalit byly do druhých jazyků převzaty na základě výslovnosti v původním jazyce, některé na základě pravopisu a písemné podoby a některé dokonce na základě spojení výslovnosti a pravopisu. V některých případech se na přejímání těchto názvů podílel i jiný činitel. Podstatné rozdíly lze zaznamenat především u názvů těchto měst: *Будапешт, Париж, Бухарест, Версаль, Марсель, Базель, Копенгаген, Карфаген, Кейптаун, Сидней, Крит, Неаполь, Ханой* apod. V ruštině jsou všechna tato města řazena k maskulinům, v češtině pak především k femininům – *Budapešť, Paříž, Bukurešť, Versailles, Marseille, Basilej, Kodaň, Kréta, Neapol*,

¹²¹ КЗ РЕФЕРАТЫ. Несклоняемые существительные в современном русском языке / несклоняемые географические названия [online]. [cit. 2019-02-14]. Dostupné <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike.html?page=34>

¹²² Tamtéž

¹²³ Tamtéž

Hanoj. Některá řadíme i do kategorie neuter – *Kartágo, Kapské Město, Sydney*. Zástupci ruských feminin jsou pak města *Генуа, Гаага, Тулуза* apod. V češtině pak řadíme ruská feminina do kategorie maskulin – *Janov, Haag, Toulouse*.¹²⁴

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
Базель	M	Basilej	Ž
Будапешт	M	Budapešť	Ž
Бухарест	M	Bukurešť	Ž
Версаль	M	Versailles	Ž
Карфаген	M	Kartágo	S
Кейптаун	M	Kapské město	S
Копенгаген	M	Kadaň	Ž
Крит	M	Kréta	Ž
Марсель	M	Marseille	Ž
Неаполь	M	Neapol	Ž
Париж	M	Paříž	Ž
Сидней	M	Sydney	S
Ханой	M	Hanoj	Ž

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 55. ISBN 80-210-2058-X

Závěrem lze říci, že problém s rodovým zařazením českých názvů měst a lokalit je pro ruštinu problematický zejména z toho důvodu, že genetická příbuznost českých a ruských jmen a jejich rodové zařazení v češtině se často rozchází s fonetickými, morfologickými a pravopisnými zásadami současné ruštiny. Problémy působí především ruské názvy českých měst jako je *Часлав, Хрудим, Собеслав, Пришибрам, Тельч, Добржиш, Кромержиш* apod., která se v ruštině řadí k maskulinům a skloňují se podle vzorů mužského rodu. Problémy způsobují také ruské názvy českých měst zakončené na měkkou souhlásku, jako například: *Хоцень, Пльзень, Литомишль, Тршебонь* apod., která by logicky spadala pod feminina, ale v ruštině se řadí k maskulinům podle obecného vzoru *город*.¹²⁵

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
Добржиш	M	Dobříš	Ž
Кромержиш	M	Kroměříž	Ž
Куржим	M	Kuřim	Ž
Пршибрам	M	Příbram	Ž
Пржелоч	M	Přelouč	Ž
Собеслав	M	Soběslav	Ž
Тельч	M	Telč	Ž
Часлав	M	Čáslav	Ž

¹²⁴ ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 55. ISBN 80-210-2058-X

¹²⁵ Tamtéž, str. 57

Хрудим	М	Chrudim	Ž
Яромерж	М	Jaroměř	Ž
Литомышль	М	Litomyšl	Ž
Пльзень	М	Plzeň	Ž
Тршебонь	М	Třeboň	Ž
Хоцень	М	Choceň	Ž

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 56-57. ISBN 80-210-2058-X

Pomnožná jména končící na -y, jako například: *Klatovy, Poděbrady, Kladruby, Svitavy* apod., jsou v ruštině psána s -u (*Клатови, Свитави, Кладруби*) a řadí se do kategorie rodu mužského. Mužského rodu a nesklonná jsou také všechna města zakončená na -це *Пардубице/Pardubice, Ровднице/Roudnice, Лидице/Lidice, Стражнице/Strážnice* apod.¹²⁶

Z hlediska rodové příslušnosti těchto názvů platí v češtině téměř stejné pravidlo jako v ruštině, a to takové, které říká, že se název (řeka, hory apod.) řadí k tomu rodu, ke kterému se řadí obecné jméno, tedy: *rozvodněná Zambezi* (řeka), *vysoká Jungfrau* (hora). V těchto případech se u českých názvů nejčastěji prosazuje rod střední, naopak od ruštiny. Například: *malebné Chile* (rod střední i přesto, že se jedná o stát – mužského rodu, nebo zemi – ženského rodu), *letní Capri* (rod střední i přesto, že se jedná o ostrov – mužského rodu) apod.¹²⁷

Důležitou skupinou, kterou je nutné z hlediska určování gramatické kategorie rodu zmínit, jsou názvy obcí, menších měst a osad. U slovanských názvů obcí, měst a osad, která jsou v ruštině zakončena na -ово, -ево, -ино, -ино v některých případech pozorujeme kolísání v rodě vlivem morfologických ukazatelů. Například ve spojení «*Иваново известен под названием «Город невест»*» užitíme rod mužský, neboť dané substantivum vztahujeme k nadřazenému substantivu город, ale ve spojení «*Иваново было основано в 1871 году»* užitíme rod střední, neboť nebereme v potaz slovo nadřazené. Obdobná situace je i u substantiv *Кемерово, Павлово, Сараево* aj.¹²⁸

2.4 ROD U NÁZVŮ ZVÍŘAT

V češtině mají jména mláďat střední rod – *kotě, medvěd, jehně, house, hříbě, kůzle, tele* apod. V ruštině je situace odlišná. Ruština zavedla k jednotnému číslu příponu -онок/ёнок, která způsobila to, že se tato slova, označující mláďata, převedla k mužskému rodu (*котёнок,*

¹²⁶ ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 69. ISBN 80-210-2058-X

¹²⁷ ŽAŽA, Stanislav. Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 69. ISBN 80-210-0444-4

¹²⁸ КЗ РЕФЕРАТЫ. Несклоняемые существительные в современном русском языке / несклоняемые географические названия [online]. [cit. 2019-02-14]. Dostupné <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike.html?page=34>

медвежонок, теленок, козленок atd.¹²⁹ K mužskému rodu řadíme v ruštině i další pojmenování zvířat, jako například *зебу, пони, шимпанзе, какаду, кенгуру, фламинго, макао, нанду, коала, жако* atd.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
голубёнок	M	holoubátko	S
гусёнок	M	house	S
жеребёнок	M	hříbě	S
котёнок	M	kotě	S
козлёнок	M	kůzle	S
медвежёнок	M	medvídě	S
телёнок	M	tele	S
цыплёнок	M	kuřátko	S
ягнёнок	M	jehně	S

Zdroj: ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 51. ISBN 80-210-0444-4

Výjimkou jsou v ruštině substantiva *колли* a *грузли*, která jsou obourodá a řadí se tak jak k mužskému, tak i k ženskému rodu.¹³⁰

2.5 ROD U POJMENOVÁNÍ OBUVI A PÁROVÝCH PŘEDMĚTŮ

Rod u druhů obuvi a jiných párových předmětů se v ruštině a češtině často odlišuje. V ruštině mají téměř ve všech případech tato substantiva rod mužský, naopak od češtiny, ve které je řadíme k substantivům rodu ženského. O konkrétních příkladech rozdílů pojednává následující tabulka.

Ruské substantivum	Rod	České substantivum	Rod
ботинки	М (один ботинок)	boty	Ž (jedna bota)
боты	М (один бот)	galoše	Ž (jedna galoše)
ботфорты	М (один ботфорт)	kozačky	Ž (jedna kozačka)
кеды	М (один кед)	kecky, tenisky	Ž (jedna kecka)
сланцы	М (один сланец)	pantofle	Ž (jedna pantofel)
мокасины	М (один мокасин)	mokasíny	Ž (jedna mokasína)
черевики	М (один черевик)	poloboty	Ž (jedna polobota)
черевички	М (один черевичек)	polobotky	Ž (jedna polobotka)

Zdroj: Gramota.ru (dostupné z: <http://new.gramota.ru/spravka/letters/62-gender>)

¹²⁹ ŽAŽA, Stanislav. *Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou)*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992, str. 51. ISBN 80-210-0444-4

¹³⁰ Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top

2.6 ROD ZKRATEK

V ruštině určujeme rod u zkratek na základě rodu hlavního slova celého slovního spojení, které tvoří základ dané zkratky. Např. *МГУ (Московский государственный университет)*, *ЕС (Европейский Союз)* a *МВФ (Международный валютный фонд)* jsou mužského rodu, neboť základem celého slovního spojení jsou substantiva *университет*, *союз* a *фонд*, která náleží k rodu mužskému. Zkratky jako např. *ООН (Организация объединенных наций)* a *ФСБ (Федеральная служба безопасности)* řadíme k rodu ženskému a zkratky jako např. *СНГ (Содружество независимых государств)* a *ФБР (Федеральное бюро расследований)* řadíme k rodu střednímu. U některých zkratkových slov však rod určujeme na základě rodu posledního zkratkového slova – např. *НЭП - Новая экономическая политика* (ženský rod), *ТАСС - Телеграфное агентство Советского Союза* (mužský rod), nebo *НАТО, ЮНЕСКО* (střední rod).¹³¹

V češtině je situace s rodem zkratek obdobná jako v ruštině. Rod zkratek se tedy v češtině řídí podle rodu základového substantiva celého nezkráceného názvu – např. *ČVUT (České vysoké učení technické)*, *ÚJČ (Ústav pro jazyk český)* apod. V poslední době se však v češtině, na rozdíl od ruštiny, projevuje kolísání v rodě u iniciálových zkratek. Mluvíme především o případech, ve kterých není daná zkratka všeobecně známa. Zkratky, které nejsou ve společnosti všeobecně známy řadí čeština téměř ve všech případech k rodu střednímu. V praxi to znamená, že například slovní spojení se zkratkou *ČSAD* uijeme v rodě středním – „*ČSAD vypravilo nový autobus*“, „*OSN bylo založeno*“ apod. Pokud však dané zkratky dokážeme rozklíčovat, můžeme je použít i v rodě ženském – „*ČSAD vypravila nový autobus*“ (podle názvu *Československá automobilová doprava*), „*OSN byla založena*“ (podle názvu *Organizace spojených národů*) apod.¹³²

2.7 PLURALIA TANTUM

V ruštině i češtině se můžeme při určování gramatického rodu setkat i se skupinou substantiv pod názvem pluralia tantum (v češtině bývají také označovány jako podstatná jména pomnožná). Pluralia tantum představují substantiva, která mají pouze tvar plurálu, tedy množného čísla. Tvary v plurálu jsou u pluralií tantum tzv. nepříznačkové, tzn., že nevyovídají žádnou

¹³¹ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 41. ISBN 978-80-244-5249-41

¹³² Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Zkratky iniciálové [online]. [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=781>

informaci o množství. Pluralii tantum se tedy označuje jak množství, tak jednotlivina.¹³³ Určení gramatické kategorie rodu je u této skupiny substantiv obtížné právě z toho důvodu, že nemají tvary singuláru. V ruštině substantiva, která se vyskytují pouze v množném čísle, do žádné kategorie rodu zařadit nelze.¹³⁴ Jsou tedy tzv. **rodově nevyhraněná**. V češtině však u některých pluralií tantum kategorii rodu určit můžeme.

V ruskojazyčných zdrojích najdeme o pluraliích tantum různá tvrzení. Někteří lingvisté se domnívají, že se jedná o nepočetnou, neproduktivní skupinu substantiv a o jakýsi přežitek v současné ruštině.¹³⁵ Plurál těchto substantiv má podle nich pouze formální charakter. Většina lingvistů se ale přiklání k názoru opačnému, tedy takovému, že pluralia tantum představují bohatou skupinu zdrojů substantiv a patří do aktivní slovní zásoby současné ruštiny. V. V. Vinogradov ve svých statích uvádí, že pluralia tantum patří do tematicky různých skupin a tvoří tak aktivní slovní zásobu v ruštině. Kromě toho mají k pluraliím tantum blízko i početné skupiny párových předmětů s původní formou množného čísla, např. *легкие, жабры, глаза, уши, сапоги, туфли* apod. Substantiva jako například *сапоги* ve významu «пара сапог» bývají nazývána jako tzv. nestálá pluralia tantum.¹³⁶

Jak již bylo zmíněno, jednotné číslo se od pluralií tantum nevytváří. Oba významy, jedinečnost i mnohost, jsou vždy vyjadřovány pouze jednou formou – formou plurálu. Jak v ruštině, tak v češtině, najdeme pluralia tantum ve všech pěti základních lexikálně-gramatických skupinách: ve skupině konkrétních substantiv, abstraktních substantiv, látkových substantiv, hromadných substantiv a u vlastních jmen.¹³⁷ Konkrétní příklady ukazuje následující souhrnná tabulka. U substantiv, která lze v češtině zařadit k rodu, je daný rod vždy uveden v závorce.

¹³³ PLESKALOVÁ, J. NEKULA, M. KARLÍK, P. Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. [cit. 2018-10-05]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PLURALE%20TANTUM>

¹³⁴ Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. Стр. 39. ISBN 978-80-244-5249-4

¹³⁵ Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык. Ч 1. Москва. 1973

¹³⁶ СЕМЕНОВА. Г. Н. Имена Pluralia tantum как типологическая особенность индоевропейских языков. Вестник ТГУ, выпуск 10 (54), 2007. [online]. [cit. 2018-10-09]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/v/imena-pluralia-tantum-kak-tipologicheskaya-osobennost-indoevropejskih-yazykov-na-materiale-russkogo-anglijskogo-i-nemetskogo-yazykov>

¹³⁷ Tamtéž

KONKRÉTNÍ SUBSTANTIVA	RUŠTINA	ČEŠTINA
Pojmenování nástrojů (pro uchycování a svírání předmětů apod.)	плоскогубцы, щипцы, ножницы, кусачки, тиски, вилы, грабли apod.	kleště (Ž), štípačky (Ž), nůžky (Ž), vidle (Ž) apod.
Pojmenování přístrojů na měření času	часы, куранты, ходики apod.	hodiny (Ž), hodinky (Ž) apod.
Pojmenování oděvů	брюки, джинсы, колготки, ползунки apod.	kalhoty (Ž), šaty (M), plavky (Ž), svršky (M), trenýrky (Ž), montérky (Ž) apod.
Pojmenování budov a míst	хоромы, катакомбы, нары, палаты, подмости apod.	katakomby (Ž), palandy (Ž) apod.
Pojmenování nemechanizovaných dopravních prostředků a vozidel	сани, салазки, дроги, розвальни apod.	saně (Ž) apod.
Pojmenování hudebních nástrojů	гусли, цимбалы, клавикорды apod.	housle (Ž), varhany (Ž), činely (M) apod.
Jiná pojmenování	качели, очки, шахматы, шашки apod.	vrata (S), kamna (S), dveře (Ž), necky (Ž), štafle (Ž) apod.
Části těla		ústa (S), mluvidla (S), žábry (Ž), záda (S), bedra (S), hýždě (Ž), játra (S) apod.
ABSTRAKTNÍ SUBSTANTIVA	RUŠTINA	ČEŠTINA
Názvy svátků, obřadů a jiných událostí	именины, похороны, крестины, смотрины apod.	Vánoce (Ž), Velikonoce (Ž), křtiny (Ž), narozeniny (Ž) apod.
Názvy her	жмурки, горелки, пятнашки, прятки apod.	karty (Ž), kostky (Ž), kuličky (Ž), kuželky (Ž) apod.
Názvy časových úseků	сутки, сумерки, каникулы apod.	prázdniny (Ž) apod.
Názvy nemocí	корь, краснуха apod.	spalničky (Ž), příušnice (Ž), zarděnky (Ž) apod.
Pojmenování vyjadřující děj/činnost	выборы, проводы apod.	žně (Ž), zásnuby (Ž), oddávky (Ž), námluvy (Ž) apod.
Pojmenování označující přírodní jevy	потемки, сумерки apod.	X
LÁTKOVÁ SUBSTANTIVA	RUŠTINA	ČEŠTINA
Substantiva označující suroviny, potraviny, nápoje, tekutiny, materiály, hmotu, prvky apod.	белила, чернила, сливки, дрожжи, щи, дрова, духи, консервы, макаронны, сливки, стружки	halušky, drůbky, povidla, kvasnice
Substantiva označující zbytkový materiál, odpady,	выжимки, отруби, опилки	splašky, otruby, mydliny,
HROMADNÁ SUBSTANTIVA	RUŠTINA	ČEŠTINA
Finanční prostředky	финансы, деньги apod.	peníze (M), drobné, finance (Ž) apod.

Právní a obchodní terminologie	издержки, расходы apod.	расходы	výdaje (M), náklady (M) apod.
VLASTNÍ JMÉNA	RUŠTINA		ČEŠTINA
Geografické názvy	Альпы, Горки, Карпаты, Холмогоры, apod.	Балканы, Жигулы, Пиренеи, Черкассы	Alpy, Hradčany, Vršovice, Pardubice, Čechy apod.
Astronomické názvy	Близнецы, Весы apod.		Váhy (Ž) apod.

Zdroje: *Cyberleninka.ru* (dostupné z: <https://cyberleninka.ru>); *Textologia.ru* (dostupné z:

<http://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy>; Klára Osolobě (2017): *PLURALE TANTUM*. In: Petr

Karlik, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.); *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* (dostupné

z: <https://www.czechency.org/slovník>; *Chrám i tvrz – Pavel Eisner*

Výskyt pluralií tantum je důležitou typologickou vlastností gramatického systému většiny indoevropských jazyků. Pluralia tantum představují stále se rozrůstající lexikálně-sémantickou skupinu substantiv, která nesmí být při překladu mezi jazyky překladatelem opomíjena.¹³⁸

Jak již bylo zmíněno, v ruštině pluralia tantum do gramatické kategorie rodu zařadit nelze, na rozdíl od češtiny. V ruštině se tedy pluralia tantum řadí k rodově nevyhraněným substantivům, což souvisí s tzv. rodově unifikační tendencí v plurálu. V češtině se rodová příslušnost těchto substantiv vyskytuje, avšak je velmi obtížné ji určit. Často dochází k tomu, že pluralia tantum v češtině mezi rody kolísají. K určení gramatické kategorie rodu nám v češtině pomáhají vzory podstatných jmen, přičemž většinu pluralií skloňujeme podle ženských a středních vzorů. K maskulinům řadíme pouze nepočetnou skupinu pluralií tantum, a to především názvy měst, obcí a městských částí – např. *Doksy, Hradčany, Ležáky, Hamry* apod. Z obecnějších pluralií tantum řadíme k maskulinům substantiva *tepláky, šachy, peníze a prachy*. Většinu pluralií tantum v češtině skloňujeme podle vzorů „žena“ (např. *spalničky, zarděnky, kalhoty, plavky, narozeniny, nůžky* apod.) a „růže“ (např. *kleště, hrábě, dveře, housle* apod.) a řadíme je tedy k femininům. Druhou nejpočetnější skupinou mezi pluralií tantum jsou neutra, ke kterým řadíme některé názvy obcí (např. *Napajedla, Blata* apod.), nebo jména obecná (např. *nebesa, játra, ústa, záda, vrata, prsa* apod.). V obou případech je skloňujeme podle vzoru město. Problémovou skupinou pluralií tantum jsou především názvy svátků (např. *Velikonoce a Vánoce*), které v češtině kolísají mezi mužským

¹³⁸ СЕМЕНОВА. Г. Н. Имена Pluralia tantum как типологическая особенность индоевропейских языков. Вестник ТГУ, выпуск 10 (54), 2007. [online]. [cit. 2018-10-09]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/v/imena-pluralia-tantum-kak-tipologicheskaya-osobennost-indoeuropejskih-yazykov-na-materiale-russkogo-anglijskogo-i-nemetskogo-yazykov>

a ženským rodem.¹³⁹ Příslušnost k dané gramatické kategorii rodu je u pluralií tantum v češtině dána ve většině případů historicky.¹⁴⁰

Zvláště složitou skupinou k určení rodu v češtině jsou zeměpisná pluralia tantum. V tomto případě se při určování gramatické kategorie rodu řídíme výslovností. Pluralia tantum, u nichž vyslovujeme na konci /i/, jsou buď rodu mužského (podle vzoru „hrad“), nebo rodu ženského (podle vzoru „žena“). V těchto případech se rod zpravidla odvozuje od obecného substantiva, ze kterého daný název vznikl. V některých případech jsou připouštěny i tzv. dubletní tvary. K zeměpisným pluraliím tantum rodu mužského řadíme např. *Dvorečky, Vary, Potůčky, Zlatníky, Poděbrady, Louny, Kladruby, Tučapy* apod. Tyto názvy vznikly z obecných substantiv, řadících se k maskulinům. K maskulinům řadíme také zeměpisná pluralia tantum s příponou *-íky, -áky, -any* (*Rokycany, Říčany, Vodňany, Ležáky* apod.). K femininům pak řadíme např. *Stodůlky, Skály, Hůrky* apod.). Opět se řídíme pravidlem odvozování od obecných jmen rodu ženského. K femininům dále řadíme zeměpisná pluralia tantum zakončená na *-ánky, -ínky, -ýnky, -ičky, -tky, -iny, -ůvky* (např. *Losiny, Březinky, Pardubičky, Němčičky, Křižánky, Blatiny, Březiny* apod.). K rodu ženskému se řadí také většina zeměpisných pluralií tantum neslovanského původu (např. *Alpy, Athény, Filipíny, Kordillery* apod.).¹⁴¹

Pluralia tantum, u nichž vyslovujeme na konci /e/ (většinou zakončená na *-ice*), řadíme zpravidla k femininům (např. *Litoměřice, Pardubice, Sušice, Budějovice, Vizovice* apod.). Výjimkou jsou pouze substantiva vzniklá od obecných substantiv rodu mužského (*Háje, Roháče*) a substantiva s příponou *-ce*, které předchází souhláska (*Lipence, Oravce, Rohatce* apod.).¹⁴²

Poslední skupinou jsou zeměpisná pluralia tantum zakončená na *-a* (*Napajedla, Blata, Sušidla* apod.). Ta řadíme vždy k rodu střednímu a skloňujeme je podle vzoru „město“.¹⁴³

V ruštině takovéto určování kategorie rodu neplatí. A. A. Zalizňak však tvrdí, že by se na takováto pluralia tantum mělo nahlížet jako na zvláštní skupinu substantiv (neživotných), které odpovídá „čtvrtý rod“, tzv. párový rod. Párový rod, na rozdíl od rodu mužského, ženského a středního, nezahrnuje životnost.¹⁴⁴

¹³⁹ Grepl, M. a kol. Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 1995. Str. 232 – 279. ISBN: 978-80-7106-980-5.

¹⁴⁰ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Zeměpisná jména pomnožná. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>

¹⁴¹ Tamtéž

¹⁴² Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Zeměpisná jména pomnožná. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>

¹⁴³ Tamtéž

¹⁴⁴ Русская корпусная грамматика. Род. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://rusgram.ru>

2.8 NOVÉ TENDENCE PŘI URČOVÁNÍ RODU V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ

Z hlediska určování gramatické kategorie rodu a z hlediska translátologického je vhodné zaměřit se také na nejnovější tendence, které se v ruštině a v češtině v posledních letech projevují.

Nejvýraznější změny pozorujeme v ruštině při určování gramatického rodu u zkratkových slov. Jak již bylo zmíněno výše, rod zkratek se v ruštině vždy určoval podle základního pravidla, které říkalo, že rod celého zkratkového slova určujeme podle rodu základního (obecného) slova zkratky – např. zkratku *МХАТ* řadíme k rodu mužskému, neboť hlavním substantivem této zkratky je substantivum *театр*, které je rodu mužského. V poslední době se však při určování gramatické kategorie rodu u zkratek projevují dvě nové tendence:

- a) Zvukové zkratky, které jsou zakončeny tvrdou souhláskou, řadíme k rodu mužskému, nezávisle na rodu hlavního substantiva (např. *НОТ*¹⁴⁵, *ВАК*¹⁴⁶ atd.). Tyto zkratky také skloňujeme – např. *рекомендуется НОТом* atd.).
- b) Zvukové a smíšené zkratky, které jsou zakončeny na samohlásku, řadíme k rodu střednímu, nezávisle na rodu hlavního substantiva¹⁴⁷ (např. *роно, районо, облоно, райфо*)¹⁴⁸

Příslušnost k rodu na základě koncové hlásky celé zkratky pozorujeme především u zvukových zkratek, které byly do ruštiny přejaty nově – např. *БАМ*¹⁴⁹ řadíme na základě výše uvedené charakteristiky k rodu mužskému, ačkoli stěžejním substantivem je v tomto případě substantivum *магистраль*, které je rodu ženského.¹⁵⁰

Obecně lze říci, že tendence ke změně rodu u zkratek se neprojevuje u všech typů zkratek. U většiny iniciálových zkratek a zkratkových slov a také u mnoha zvukových zkratek se stěžejním substantivem v ženském rodě bývá zachován rod hlavního substantiva (např. *ОТК* – mužský rod, *ГЭС* – ženský rod apod.). Naopak u zvukových zkratek určujeme rod podle výše zmíněných

¹⁴⁵ НОТ – Научная организация труда (ženský rod)

¹⁴⁶ ВАК – Высшая аттестационная комиссия (ženský rod)

¹⁴⁷ Podle pravidla by se měla řadit k rodu mužskému, neboť základním slovem ve zkratce je slovo *отдел*

¹⁴⁸ ЧЕРНИКОВА, Н.В., Ермолина. Н.А. Колебания в грамматическом роде аббревиатур. Мичуринский государственный аграрный университет. Мичуринск. 2018. [online]. [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: www.opusmgau.ru

¹⁴⁹ БАМ – Байкало-Амурская магистраль

¹⁵⁰ ЧЕРНИКОВА, Н.В., Ермолина. Н.А. Колебания в грамматическом роде аббревиатур. Мичуринский государственный аграрный университет. Мичуринск. 2018. [online]. [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: www.opusmgau.ru

pravidel – tedy podle zakončení (např. *быв* řadíme na základě nulové koncovky k rodu mužskému, ačkoli substantivum *заведение* je rodu středního apod.)¹⁵¹

Dalším z nových procesů v současné ruštině je také určování rodu u substantiva *кофе*. Substantivum *кофе* doporučují literární normy používat v rodě mužském (*кофе остыл*), avšak v současné mluvené podobě je akceptováno také užití rodu středního (*кофе остыло*).¹⁵²

I v češtině najdeme několik tendencí, které se v rámci určování gramatického rodu v současnosti projevují. Jednou z nich je například určování gramatické kategorie rodu u zvířat. V posledních letech dochází k tomu, že substantiva jako např. koala neřadíme k rodu ženskému, jak tomu bylo zvykem, ale k rodu mužskému. Důvod je to, že substantivu koala je nadřazeno substantivum vačnatec, které je rodu mužského.¹⁵³

Za novou tendenci při určování kategorie rodu v češtině lze také považovat i výše zmíněný rod zkratk. V poslední době totiž dochází v češtině k tomu, že iniciálové zkratky, které nejsou všeobecně známé, řadíme k rodu střednímu, ačkoli hlavní substantivum z celé zkratky je buď rodu mužského, nebo rodu ženského.¹⁵⁴

¹⁵¹ ЧЕРНИКОВА, Н.В., Ермолина. Н.А. Колебания в грамматическом роде аббревиатур. Мичуринский государственный аграрный университет. Мичуринск. 2018. [online]. [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: www.opusmgau.ru

¹⁵² Русская корпусная грамматика. Род. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://rusgram.ru>

¹⁵³ Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka [online]. [cit. 2019-03-30]. Dostupné z: <http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/dotazy/0044.html>

¹⁵⁴ Tamtéž

ZÁVĚR

Předkládaná diplomová práce byla zaměřena na gramatickou kategorii rodu v ruštině a češtině ze srovnávacího a translatického hlediska a měla za cíl přiblížit čtenářům gramatickou kategorii rodu v ruštině a češtině, a především vymezit rozdíly v rodech ruských a českých substantiv z jednotlivých oblastí. Vzhledem k ne příliš velkému množství materiálů zaměřujících se na komparaci rodu mezi ruštinou a češtinou, bylo záměrem diplomové práce podat přehledný souhrn rodových rozdílů mezi uvedenými jazyky.

Před samotným vymezením rodových rozdílů, důležitých z hlediska translaticologie, byly v diplomové práci předloženy základní informace o genetické příbuznosti ruštiny a češtiny, dále byly vymezeny základní pojmy, jakými jsou rod gramatický, rod přirozený a pohlaví. V teoretické části bylo představeno formování gramatické kategorie rodu v obou jazycích, na němž bylo dokázáno, že kategorie rodu zpočátku vznikala jak v ruštině, tak i v češtině na základě protikladu životnosti a neživotnosti. Tento protiklad postupně směřoval k rozlišování rodu na rod mužský, ženský a střední. Rodové dvojice nebyly v ruštině a češtině vyjadřovány pouze lexikálně, ale postupně přispívaly k vyjádření kategorie rodu i prostředky formální. Pro oba jazyky nebylo ekonomické vytvářet stále nové a nové lexikální protiklady, tudíž se ke každému základnímu substantivu začal připojovat formální prostředek (koncovka). Tento jev byl počáteční příčinou vzniku gramatické kategorie rodu v obou jazycích.

V další kapitole teoretické části byl stanoven a zanalyzován vztah mezi rodem gramatickým a rodem přirozeným, který se ukázal být velmi těsným. Následně byla vysvětlena teorie příznakovosti a nepříznakovosti a byl detailně popsán systém gramatické kategorie rodu v obou jazycích, včetně uvedení konkrétních příkladů v jednotlivých kategoriích. Součástí teoretické části byla mimo jiné i kapitola o vyjádření rodu u životných a neživotných substantiv, která poukazovala také na tzv. asymetrii a symetrii u kategorie rodu.

V další kapitole teoretické části byla nastíněna problematika tzv. obourodých jmen v obou jazycích. Teoretická část se zaměřila na širší pojetí termínu obourodost a na shody, které z hlediska obourodosti v jazycích panují. Na konkrétních příkladech bylo poukázáno na to, že největší zastoupení těchto jmen najdeme u pojmenování, popisujících vlastnosti člověka. V ruštině se jednalo ve většině případů o negativní vlastnosti člověka, v češtině, naopak, obourodá substantiva označovala převážně vlastnosti pozitivní. Rozdíly mezi obourodými substantivy v ruštině a češtině byly konkrétně vymezeny v části praktické.

Jedna z posledních kapitol teoretické části kladla důraz na problematiku rodu a přechylování v námi zkoumaných jazycích a na problematiku tzv. rodové variability. Na příkladech typu *техник, математик, профессор, инженер, директор* apod. bylo vysvětleno, že se ruština přechýleným tvarům vyhýbá a užívá, naopak od češtiny, spíše obourodá pojmenování. Důvodů nepřechylování výrazů v ruštině bylo stanoveno několik – nepřechýlená slova působí oficiálněji, jednoznačně a jsou zbavena citových zabarvení (např. *врач – врачиха*), přechýlené tvary mohou mít jiný význam, než jaký autor zamýšlel (např. *профессорша*), ruština nerada hromadí více souhlásek za sebou (např. *теоретик – теоретичка* není pro ruštinu libozvučné). V kapitole o rodu a přechylování však byly jmenovány některé konkrétní případy, ve kterých ruština přechýlených výrazů využívá. Na základě této kapitoly lze udělat takový závěr, že ruština užívá přechýlené tvary pouze tam, kde je vyjádření daného rodu v překladu nezbytně nutné a kde je potřeba rod zdůraznit. V ostatních případech (označení většího celku osob, hodnosti, tituly, čestné názvy apod.) jsou v ruštině užívány výrazy nepřechýlené. Čeština se k této problematice staví naopak.

Teoretickou část zakončila kapitola o rodové variabilitě. Během zkoumání problematiky kategorie rodu bylo zjištěno, že v ruštině existuje poměrně obsáhlá skupina substantiv, která mají tzv. paralelní rod (nejčastěji mužský a ženský zároveň). Ačkoli současné tendence v ruštině nasvědčují spíše tomu, že jedna z variant rodu je z jazyka více a více vytěšňována, můžeme se stále setkat se substantivy, která řadíme ke dvěma rodům zároveň. V této kapitole jsou nejčastější případy rodově variabilních substantiv (např. *зал – зала, рельс – рельса, перифраза – перифраз, туфля – туфель* apod.) shrnuty do přehledných tabulek. V tabulkách je vždy uvedeno, která z variant je zastaralá a téměř nevyužívaná a která je, naopak, užívaná a stylisticky neutrální. Právě tato kapitola diplomové práce je z hlediska translatologie velmi důležitá, neboť shrnuje, která z rodově variabilních substantiv jsou spisovná a která tedy lze v současných překladech používat. Celou kapitolu o rodové variabilitě zakončil odstavec o rodově variabilních substantivech v češtině. Jsou jmenovány konkrétní příklady (např. *kyčel, hřídél, rez, smeč, trnož, kedluben/kedlubna, šál/šála* apod.), kterých je však v češtině několikanásobně méně než v ruštině.

Poslední strana v teoretické části byla věnována gramatické kategorii rodu z hlediska translatologického. Při translatologii je kategorii rodu nutné zohledňovat především při překladu z rodného jazyka na jazyk cizí. Tato kapitola poukázala především na to, na jaké skupiny substantiv si musíme dát v procesu překladu mezi ruštinou a češtinou největší pozor.

Druhá část diplomové práce byla věnována části praktické, v níž byly stanoveny a přehledně shrnuty konkrétní rozdíly v rodě mezi ruštinou a češtinou. Ačkoli jsou ruština a čeština

jazyky geneticky příbuzné a ve většině případech se rodově shodují, setkáváme se s poměrně velkým množstvím substantiv, která se v rodě odlišují. Právě rodové odlišnosti je důležité zohledňovat v překladatelské praxi. Cílem praktické části bylo sjednotit tyto rozdíly do jednotlivých oblastí a názorně je demonstrovat. Každá podkapitola praktické části se věnovala určité skupině substantiv.

První kapitola praktické části shrnula rozdíly v obourodých substantivech mezi ruštinou a češtinou. Bylo stanoveno, že v češtině dochází u některých substantiv označujících vlastnosti člověka k přechylování, tedy jevu, kdy od obourodého substantiva vzniká rodová dvojice rodu ženského. Jedná se o rodové dvojice typu *hlupák – hlupačka*, *chytrák – chytračka*, *blbec – blbka*, *blázen – bláznivka*, *žebrák – žebračka* apod., která jsou v současné češtině hovorová. Ruština, na rozdíl od češtiny, takovéto rodové dvojice netvoří. V ruštině tedy najdeme pouze obourodá substantiva typu *дурак*, *умница*, *идиот*, *бедняк* apod. Tato kapitola také poukázala na to, že zásadní rozdíl u obourodosti mezi ruštinou a češtinou pozorujeme u neuter. Zatímco v ruštině došlo u středního gramatického rodu označujícího osoby jak mužského, tak i ženského pohlaví, k značné redukci, v češtině se naopak zachoval sufix *-dlo*, který slouží jako expresivní prostředek k pojmenování osoby. V češtině tedy substantiva typu *zlobidlo*, *strašidlo*, *motovidlo*, *vrtidlo*, *trdlo* apod. řadíme k obourodým substantivům. V ruštině tento jev nepozorujeme.

Druhá kapitola praktické části byla zaměřena na rozdíly v rodě u slov cizího původu. Bylo potvrzeno, že značné rozdíly v rodě ruských a českých substantiv u této kategorie způsobuje to, že cizí slova přejímá ruština a čeština z několika odlišných jazyků. V ruštině rozhoduje o rodu přejatého substantiva koncovka v nominativu singuláru, kdežto čeština ve většině případů zachovává u přejatých substantiv rod z původního jazyka. Tvrzení bylo doloženo konkrétními příklady (např. substantiva typu *пленум*, *президиум*, *юбилей*, *санаторий* apod. řadíme k maskulinům, neboť končí na tvrdou souhlásku, nebo na *-j*, oproti českým substantivům *plénium*, *prezidium*, *jubileum*, *sanatorium*, která řadíme k neutřům, stejně jako v latině). Stejným příkladem je substantivum *drama*, které bylo do češtiny přejato z řečtiny v původním středním rodě, ale do ruštiny v rodě ženském (díky zakončení v nominativu singuláru na *-a*). U slov přejatých z francouzštiny jsou mezi ruštinou a češtinou značné rozdíly. Do ruštiny byla většina francouzských substantiv přejata opět v rodě mužském (např. *авангард*, *атракцион*, *компресс*, *лимонад*, *майонез*, *гардероб*, *туалет*, *контроль*, *этап*, *шаблон* apod.) a do češtiny opět v rodě původním, tedy ženském (např. *avantgarda*, *atrakce*, *komprese*, *limonáda*, *majonéza*, *garderoba*, *toaleta*, *kontrola*, *etapa*, *šablona* apod.). Stejná situace je u substantiv zakončených na *-až/аж*, *-ež/еж*, *-iž/иж* (např. *гараж/garáž*, *престиж/prestiž* aj.). Diplomová práce poukázala i na rodové rozdíly u substantiv přejatých z latiny a řečtiny. Původem latinská substantiva, která jsou v ruštině

zakončena na-ум (např. *коллоквиум, максимум, аквариум, оптимум* aj.), zachovala svou původní koncovku a řadí se tak k maskulinům, na rozdíl od češtiny, v níž spadají pod neutra (např. *kolokvium, maximum, akvárium, optimum* aj.). Obdobná situace je i u substantiv, zakončených v ruštině na *-изм* a *-уї* (např. *мавзолей/mauzoleum, трофей/trofej, санаториї/sanatorium* aj.). Z hlediska slov přejatých je další velmi početnou skupinou, u níž pozorujeme rodové rozdíly, skupina původně řeckých substantiv ženského rodu, zakončená v nominativu singuláru na *-sis*, která následně v ruštině přešla k substantivům rodu mužského, zakončeným na *-зис* a *-сис* a v češtině k substantivům rodu ženského, zakončeným na *-ze/-se, -za/-sa* (např. *анализ, гидролиз, кризис, оазис* vs. česká *analýza, hydrolyza, krize, oáza* apod.). Stejná situace je i u substantiv, zakončených v ruštině na *-оз, -ѐз* a v češtině na *-óza* (např. *гипноз, психоз, диагноз, симбиоз* vs. česká *hypnóza, psychóza, diagnóza, symbióza* apod.). Rozdíly mezi rodem ruských a českých substantiv byly potvrzeny i na stálé skupině jmen řeckého původu, která byla do ruštiny přejata v ženském rodě. Řeč je o substantivech, zakončených v ruštině na *-ма, -ема, -ома, -амма* (*система, плазма, тема, драма, травма, проблема, программа, телеграмма, хризантема* apod.). Takto zakončená slova se totiž v ruštině vyskytují vždy v rodě ženském. V češtině můžeme vidět u těchto slov kolísání. Některá z nich řadíme k neutřím (*drama, plazma, téma, trauma* apod.) některá k maskulinům (*telegram, program, systém*) a najdeme i případy, kdy je řadíme k femininům (*chryzantéma*). Součástí druhé kapitoly je také shrnutí rodových rozdílů u slov přejatých z angličtiny a němčiny. U substantiv tohoto typu se v překladech (především z rodného jazyka do jazyka cizího) často chybuje, proto je tato část diplomové práce z hlediska překladu důležitá. Všechny skupiny substantiv, které mohou při překladu způsobovat problémy, jsou názorně shrnuty do tabulek.

Závěrečná část druhé kapitoly byla věnována rodu cizích vlastních jmen zeměpisných, konkrétně rodu u názvů států, republik, řek, ostrovů a poloostrovů a cizích názvů měst a lokalit. I tato část diplomové práce potvrdila, že mezi ruštinou a češtinou panují rodové rozdíly. V ruštině jsou z hlediska pojmenování států nejrozšířenější feminina zakončená na *-ия* (např. *Венгрия, Испания, Дания, Монголия, Сербия* aj.), kdežto v češtině je nejrozšířenějším rodem v tomto ohledu rod střední (např. *Maďarsko, Španělsko, Dánsko, Mongolsko, Srbsko* aj.). I z hlediska názvů republik jsou rozdíly mezi rodem v ruštině a češtině velké. V ruštině platí všeobecné pravidlo, že především nesklonná substantiva označující republiky řadíme k rodu ženskému, na základě nadřazeného substantiva republika, ale naopak v češtině řadíme většinu těchto substantiv k rodu střednímu (např. ruská feminina *Бануату, Перу, Чили* vs. česká neutra *Vanuatu, Peru, Chile* aj.). U názvů řek platí totéž pravidlo, jako u výše zmíněných názvů republik. Především nesklonná substantiva označující řeky, má ruština tendence přiřazovat k rodu ženskému, a to na

základě nadřazenému substantivu řeka, které je takéž rodu ženského. V češtině, naopak, řadíme většinu takovýchto názvů k rodu střednímu. Konkrétně lze jmenovat např. *Muccucunu, Muccyru, Uccyru, Эльба* (ženský rod) vs. *Mississippi, Missouri, Ussuri, Labe* (střední rod) aj. Stejně tak se liší i rody ruských a českých substantiv, označujících ostrovy a poloostrovy, což dokazuje tato část diplomové práce. Nejen rod u názvů států, republik, řek a ostrovů, ale i rod u názvů měst a lokalit se mezi ruštinou a češtinou značně liší. Hlavním důvodem je v tomto případě fakt, že k přejímání těchto názvů nedocházelo na základě jednoho ustáleného pravidla, ale náhodně. Některé názvy měst a lokalit byly do ruštiny převzaty na základě výslovnosti v původním jazyce, některé na základě pravopisu a některé dokonce na základě kombinace obojího. Výsledkem tohoto způsobu přejímání je to, že v ruštině řadíme většinu měst k maskulinům, na rozdíl od češtiny, ve které spadají pod feminina. Konkrétně např. ruské názvy *Буданеум, Версаль, Крим, Неаполь, Париж, Ханой* aj. řadíme k maskulinům, kdežto jejich české názvy jako např. *Budapešť, Versailles, Kréta, Neapol, Hanoj* aj. řadíme k femininům. Skupinou, která se rodově významně liší a která působí především v ruštině problémy, je skupina českých měst, která mají v ruštině v nominativu singuláru zakončení na tvrdou samohlásku, díky níž se řadí k maskulinům. Řeč je například o městech jako je *Часлав, Хрудим, Кромержиши, Пржелоч, Тельч, Собеслав* aj., která tedy v ruštině řadíme k maskulinům a v češtině, naopak, k femininům. Stejná situace panuje i u názvů měst, zakončených v ruštině v nominativu singuláru na měkký znak (např. *Литомысль, Пльзень, Тршебонь, Хоцень* aj.). Tato substantiva řadíme v ruštině na základě jejich morfologických rysů k maskulinům, naopak od češtiny, ve které spadají pod feminina.

Obecně lze říci, že v češtině platí přiřazování nesklonných jmen k rodu střednímu. Naproti tomu v ruštině se rod substantiv často řídí podle toho, ke kterému věcně významovému okruhu dané substantivum patří. Jména měst a ostrovů bývají řazena k maskulinům, jména řek k femininům atd. Je však nutné zmínit, že tento princip není v ruštině ani v češtině dodržován důsledně a v úzu je proto možné setkat se s kolísáním mezi rody. Např. v českých jazykových příručkách se u nesklonných jmen rod řek obvykle uvádí jako základní rod střední a jen někdy jako dubletní také rod ženský. Vhodnější by však bylo uvádět rod obojí, např. u jmen *Ussuri, Mississippi, Missouri, Zambezi, Tennessee* aj. V češtině mají tedy některá nesklonná zeměpisná jména jiný mluvnický rod než v ruštině.

Třetí kapitola diplomové práce byla zaměřena na rod u zvířat. I na této skupině substantiv bylo dokázáno, že v gramatickém rodě mezi ruštinou a češtinou panují značné rozdíly. V češtině mají jména mláďat rod střední (např. *holoubě, hříbě, kůzle, tele, kuřátko* aj.), kdežto ruština zavedla k jednotnému číslu příponu *-онок, -ёнок*, která způsobila to, že se substantiva označující mláďata převedla k rodu mužskému (např. *голубёнок, жеребёнок, козлёнок, телёнок, цыплёнок*

aj.). K rodu mužskému řadíme v ruštině i jiná substantiva, jako např. *пони, зебу, кенгуру, шимпанзе, жако* aj.

Čtvrtá kapitola věnovala pozornost rodu u pojmenování obuvi a jiných párových předmětů, u nich se rod také velmi často výrazně odlišuje. V ruštině ve většině případech mluvíme o rodu mužském, na rozdíl od češtiny, v níž mají daná substantiva rod střední. Konkrétní příklady byly opět shrnuty v přehledné tabulce.

V páté kapitole byl analyzován rod u ruských a českých zkratek. Bylo dokázáno, že jak v ruštině, tak i v češtině se rod u zkratek určuje podle základového substantiva celého nezkráceného tvaru zkratky, tedy například zkratku *МГУ (Московский государственный университет)* řadíme a skloňujeme podle rodu mužského, neboť základním substantivem je substantivum *университет*, které je rodu mužského. Českou zkratku *ČVUT (České vysoké učení technické)* řadíme k rodu střednímu, neboť základovým substantivem je substantivum *učení*, které je rodu středního. V poslední době lze však spatřovat určité tendence, které způsobují rozdíly mezi ruštinou a češtinou. V češtině dochází poslední dobou k tzv. kolísání rodu u iniciálových zkratk. Řeč je o případech, kdy není zkratka ve společnosti natolik známá. Méně známé zkratky jsou totiž často řazeny k rodu střednímu (např. *ČSAD vypravilo nový autobus*), ačkoli by správně měly být řazeny k rodu ženskému, případně mužskému (*ČSAD = Československá automobilová doprava*, tedy rok ženský).

Pátá, předposlední kapitola, byla zaměřena na rod pluralií tantum, a především na rodové rozdíly v této skupině. Na mnoha konkrétních příkladech bylo potvrzeno, že největší rozdíl mezi ruštinou a češtinou je v této oblasti v tom, že v ruštině jsou pluralia tantum rodové nevyhraněná, tudíž je do žádné kategorie rodu zařadit nelze. V češtině, naopak, najdeme velké množství pluralií tantum, která se ke kategorii rodu přiřadit dají. K určení gramatických kategorií pluralií tantum v češtině nám pomáhají vzory podstatných jmen, přičemž většinu pluralií tantum skloňujeme podle vzorů ženského a středního rodu. Příslušnost k dané kategorii rodu u pluralií tantum v češtině je dána ve většině případů historicky, tudíž je nutné rod u této skupiny substantiv ověřovat v příslušných slovnících. Závěr páté kapitoly je věnován rodu českých zeměpisných pluralií tantum. Celou kapitolu shrnuje myšlenka A. A. Zalizňaka, který tvrdí, že na pluralia tantum by se mělo v ruštině nahlížet jako na zvláštní skupinu substantiv, které odpovídá tzv. čtvrtý rod.

Diplomová práce je zakončena kapitolou věnující se novým tendencím při určování gramatické kategorie rodu v ruštině a v češtině.

Diplomová práce prokázala, že mezi rodem ruských a českých substantiv panují značné rozdíly, které je nutné z hlediska translatologie zohledňovat. V celé práci byly sestaveny tabulky, které shrnuly nejzásadnější rodové rozdíly, s nimiž se překladatel rusko-českých a česko-ruských textů může setkat. V práci se podařilo najít dostatečné množství konkrétních příkladů, které vždy dané tvrzení potvrzují. Všechny příklady, jak ruské, tak české, byly ověřovány ve slovnících.

РЕЗЮМЕ

Настоящая дипломная работа с названием *Грамматическая категория рода в русском и чешском языках с сравнительной и транслятологической точки зрения* посвящена вопросам грамматической категории рода в русском и чешском языках.

В последние годы все больше и больше лингвистов и ученых из разных научных дисциплин занимается вопросом грамматической категории рода в языках. Одной из причин является, среди прочего, постоянно растущая волна женской эмансипации. Каждый язык пытается с этой волной справиться. Например, имена существительные, которые были раньше по правилам включены в категорию мужского грамматического рода, создают формы рода женского и в языки начинают эти формы, по причине корреляции существительных по роду, все больше и больше проникать.

Основной целью данной дипломной работы был анализ грамматической категории рода в русском языке и сравнение ее с грамматической категорией рода в чешском языке. В частности, целью дипломной работы являлось найти как можно больше примеров, в которых родовые значения в обоих языках совпадают и в которых, наоборот, возможно среди русского и чешского языками наблюдать различия. Именно родовые различия между языками вызывают проблемы в процессе перевода. Проблемы в переводе могут наблюдаться особенно при переводах с родного языка на иностранный язык. Целью дипломной работы поэтому являлось создание обзорной совокупности примеров, в которых грамматический род в русском языке отличается от грамматического рода в чешском языке, так как материалов, резюмирующих данную информацию, в обоих языках недостаточное количество. Настоящая дипломная работа также должна была наметить причины данных различий. Результатом работы стал комплексный материал о грамматической категории рода, который может служить для дальнейшего изучения и который может быть полезный с точки зрения практики перевода.

Данная дипломная работа состоит из двух основных частей – теоретической и практической. Каждая часть структурирована до частичных, меньших, глав.

Первая глава теоретической части обсуждает взаимное генетическое родство русского и чешского языков. Корни русского и чешского языка восходят к одной и той же языковой общности – сообществу древних Славян, из чего вытекает, что русский язык (восточнославянский), и чешский язык (западославянский) имеют между собой непосредственно родственные связи. С точки зрения генеалогической классификации

принадлежат оба языка к так называемой индоевропейской языковой семье, которая далее распадается на несколько языковых групп, в том числе на славянскую языковую группу, в которую входят именно русский и чешский язык. Впоследствии происходит распад вышеупомянутого языкового единства, и языки постепенно начинают формироваться отдельно. В этот момент языки русского и чешского народов начинают развиваться по своему. Оба языка выходят не только из собственных тенденций развития, но на них также влияют другие иностранные языки. Например, на русский язык сначала влияет греческий язык и на чешский язык влияет, прежде всего, латинский язык. Вышеперечисленные языковые явления являются начальным источником различий между чешским и русским языками. Об этом рассказывает настоящая дипломная работа.

Вторая глава теоретической части объясняет основные понятия, которые связаны с проблематикой грамматической категории рода. В этой главе более подробно описаны понятия *род грамматический*, *род естественный* и *пол*, которые тесно связаны друг с другом. На терминах *род грамматический* и *род естественный* также ближе объяснены понятия так называемой семантической мотивация и не мотивации.

Третья глава описывает формирование грамматической категории рода в языках. В этой главе объяснено, что категория рода строилась в обоих языках на основе противоположности одушевленности и неодушевленности, у одушевленных имен существительных потом на основе противоположности мужчины – женщины. Этот факт в основном проявился в индоевропейских языках так, что род почти всех имен существительных мы разделяем на род мужской, женский и средний. В большинстве современных языков есть пары, которые свою противоположность выражают лексически, то есть с помощью двух различных, ни в чем не подобных, слов. Примером являются родовые пары *žena/женщина – muž/мужчина*, *bratr/брат – sestra/сестра*, *otec/отец – matka/мать* итд. Помимо лексического выражения противоположностей возможно в русском и чешском языках наблюдать также выражение родовых пар с помощью формальных средств. Чешский язык с точки зрения формальных средств, в основном, использует окончание –ka (*manžel – manželka*, *učitel – učitelka*, *kuchař – kuchařka*, *policista – policistka* и др.). У русского есть больше формальных средств для выражения окончаний. Таким образом, эта часть дипломной работы, среди прочего, ближе описывает отдельные формальные средства, используемые для выражения рода в нами изучаемых языках.

Четвертая глава под названием *Отношение между родом грамматическим и родом биологическим*, посвящена, как из названия вытекает, отношениям между упомянутыми

родами. Несколько конкретных примеров показывает, что связь между родом грамматическим и родом биологическим, как в русском, так и в чешском языках, очень сильна и что оба рода тесно связаны между собой. Утверждение доказано даже на теории С. Чмейрковой, которая является выдающимся чешским лингвистом.

Пятая глава теоретической части посвящена теории так называемой маркированности и не маркированности в языках. Теория говорит, что один из членов предложения всегда является носителем определенной характерной черты, которой он отличается от другого члена. Член с определенной чертой является так называемым маркированным членом, и член, у которого такая черта не проявляется, называется не маркированным. Немаркированный член несет окраску нейтрального члена, т.е. он может всегда заменять член маркированный. Этот факт связан с тем, что в грамматике мужской род всегда поставлен выше рода женского. Согласно этой теории женский род, обозначающий человеческие живые существа и животные, является всегда маркированным, то есть имена существительные женского рода всегда принадлежат к роду женскому. Род мужской, наоборот, немаркированный, то есть имена существительные мужского рода могут быть как специфические по роду (это значит, что они принадлежат только к мужскому роду), так и общие (нейтральные по роду).

Глава шестая ориентирована на определение рода у одушевленных и неодушевленных имен существительных. Грамматическая категория рода одушевленных и неодушевленных имен существительных имеет разную форму. Для неодушевленных имен существительных категория рода представляет чисто грамматическое явление. Род в этом случае называется немотивированным. На практике это значит, что имена существительные типа *город, поселок, клен* и др. принадлежат к мужскому роду именно по той причине, что в русском языке неодушевленные имена существительные, оконченные на твердый согласный, которые в именительном падеже имеют нулевое окончание и в родительном падеже они окончены на *-а/-я* (*город-а, поселк-а, клен-а*), принадлежат к мужскому роду. Имена существительные типа *столица, деревня, родня* и другие принадлежат к женскому роду потому, что в именительном падеже единственного числа имеют окончание *-а/-я* и в родительном падеже единственного числа окончание *-и/-ы* (*столиц-ы, деревн-и, родн-и*) итд. Имена существительные типа *крыло, море, поле* и другие принадлежат к среднему роду, поскольку у них в именительном падеже единственного числа окончание *-о/-е* и в родительном падеже окончание *-а/-я* (*крыл-а, пол-я, мор-я*). Таким образом, неодушевленные имена существительные определяются на основе формальных свойств. Вторую группу представляют собой одушевленные имена существительные, у которых

категория рода выполняет лексико-семантическую функцию. Имена существительные, обозначающие лица мужского пола и самцов у животных, относятся к роду мужскому. Имена существительные, обозначающие лица женского пола и самок у животных, относятся, наоборот, к женскому роду. Упомянуть возможно пары: *отец – мать, россиянин – россиянка, кот – кошка* и др.). В этой главе также приближен грамматический род у наименований животных, который потом более развивается в практической части дипломной работы. Упомянуты также понятия симметрии и асимметрии, которые тесно связаны с категорией одушевленности и неодушевленности у категории рода.

Следует седьмая глава, в которой приведен анализ системы грамматической категории рода в русском и чешском языках. В русском языке имена существительные в большинстве случаев относятся к роду на основе определенной морфологической особенности. Существует только несколько существительных, которые мы относим к одному из родов на основе их значения. Таким образом, в этой главе перечислены все морфологические черты, согласно которым мы относим имена существительные к роду мужскому, женскому или среднему. У каждой морфологической особенности приведено несколько примеров. В этой части работы также дополнены имена существительные, которые мы к данным категориям рода относим на основе значения. Часть седьмой главы посвящена несклоняемым именам существительным, которые классифицируются на род мужской, женский и средний. По тому же правилу также описана система грамматической категории рода в чешском языке. В чешском языке, как и в русском, мы определяем категории рода с помощью склоняемых окончаний в именительном падеже единственного числа. При определении грамматического рода в чешском языке нам помогает соответствие с окончаниями имен прилагательных, местоимений, числительных и глагольных форм, которые относятся к данному имени существительному (напр. *Zatoulalo se k nám jedno malé kotě*). В отличие от русского, на чешском языке также при определении категории рода применяются так называемые глагольные парадигмы. Все объяснено на конкретных примерах.

Восьмая глава посвящена специальной группе имен существительных общего рода. Это имена, которые не различают род естественный. Теоретическая часть о общем роде связана с практической частью, в которой приведены индивидуальные различия в двухродности между русским и чешским языком. Именно в практической части подтверждено, что в чешском языке наблюдается у некоторых имен существительных, обозначающих свойства характера человека, так называемая корреляция существительных по роду, это значит явление, когда от имени существительного общего рода возникает

родовая пара женского рода. Речь идет о родовых парах типа *hlupačka, chytrák – chytračka, blbec – blbka, blázen – bláznivka, žebrák – žebračka* итд., которые в чешском языке являются разговорными. Но они используются. Русский язык, в отличие от чешского, такие родовые пары не образует. В русском языке существуют названия типа *дурак, умница, идиот, бедняк* и др., которые возможно использовать как для обозначения лиц мужского рода, так для обозначения лиц рода женского. В этой главе также отмечается, что принципиальная разница в двухродности между русским и чешским языком наиболее видимая у существительных среднего рода. В то время как в русском языке произошло у среднего грамматического рода, обозначающего как лица мужского, так и лица женского пола, к значительной редукции, в чешском языке, наоборот, сохранился суффикс *-dlo*, который служит экспрессивным средством для наименования лица. Именно по этой причине принадлежат в чешском языке имена существительные типа *zlobidlo, strašidlo, motovidlo, vrtidlo, trdlo* и другие к именам существительным общего рода. В русском языке такое явление не наблюдается.

Предпоследняя глава теоретической части посвящена проблематике корреляции существительных по роду. На примерах типа *техник, математик, профессор, инженер, директор* итд. доказано, что русский язык от таких форм избегает и что он использует, в отличие от чешского, более названий общего рода. Причин не создания таких форм выражений существует несколько – слова, которые не возникли этим способом более официальные, однозначные и лишённые экспрессивной окраски (напр. *врач – врачиха*), формы, которые возникли в результате корреляции существительных по роду, могут иметь другое значение, чем то, которое автор задумал (напр. *профессорша*), русский не любит накапливание более согласных подряд (напр. *теоретик – теоретичка* не очень благозвучное для русского языка) итд. Вопреки вышеупомянутому, в предпоследней главе указаны некоторые случаи, в которых такие формы в русском языке используются. Исходя из этой главы, можно сделать такой вывод, что русский язык использует такие формы только там, где неизбежно выразить род и где необходимо его подчеркнуть. В других случаях (обозначение большого количества людей, титулы, почетные имена и т. д.) в русском языке используются выражения, которые не возникли корреляцией существительных по роду. Чешский язык обращается к этому вопросу по другому.

Теоретическую часть завершает глава о вариативности рода. В ходе изучения проблемы категории рода было установлено, что в русском языке есть довольно обширная группа существительных, которые имеют так называемый параллельный род (чаще всего мужской и женский одновременно). Хотя в настоящее время тенденции в русском языке

подсказывают, что одна из вариантов рода из языка более и более вытесняется, мы можем в ходе перевода встретится с именами существительными, которые принадлежат к двумя родам одновременно. В этой главе приведены наиболее распространенные случаи переменных имен существительных (напр. *зал – зала, рельс – рельса, перифраза – перифраз, туфля – туфель* и др.), которые резюмированы в таблицы. В таблицах всегда указывается, какие варианты устаревшие и почти неиспользуемые, а какие, наоборот, используются и являются стилистически нейтральными. Всю главу о переменности рода завершает абзац, касающийся родовой переменности имен существительных в чешском языке. В работе названы конкретные примеры (напр. *kyšel, hřídel, rez, smeč, trnož, kedluben/kedlubna, šál/šála* и др.), которых, однако, в чешском языке в несколько раз меньше, чем в русском языке.

Вторая часть дипломной работы посвящена части практической, в которой изложены и четко суммированы конкретные различия в роде между русским и чешским языками. Несмотря на то, что русский и чешский язык генетически родственны и в большинстве случаев они совпадают по роду, можно выделить довольно большое количество имен существительных, которые в грамматическом роде отличаются. Целью практической части было объединение этих различий в отдельные области и демонстрация их наглядно. Каждый подзаголовок практической части посвящен определенной группе существительных.

Одна из первых глав практической части сосредоточена на различиях в роде у слов иностранного происхождения. Было подтверждено, что существенные различия в роде русских и чешских имен существительных у этой категории обусловлены тем, что иностранные слова заимствуют русский и чешский языки из нескольких различных языков. В русском языке зависит род заимствованного имени существительного от окончания слова в именительном падеже единственного числа, в отличие от чешского языка, который в большинстве случаев сохраняет у заимствованных слов род языка оригинала. Это правило было подтверждено на нескольких конкретных примерах (напр. заимствованные имена существительные типа *пленум, президиум, юбилей, санаторий* и др. принадлежат к мужскому роду, так как они оканчиваются на твердый согласный, или на -й, по сравнению с чешскими именами существительными *plénum, prezidium, jubileum, sanatorium* итд., которые принадлежат к среднему роду, как и в латинском языке). Таким же примером является существительное *драма*, которое было в чешский язык заимствовано из греческого языка в первоначальном среднем роде, но в русский язык было заимствовано в роде женском (из-за окончания -а в именительном падеже единственного числа). Первой

большой группой, в которой русский и чешский язык различаются, являются слова заимствованные из французского языка. В русский язык было большинство французских слов заимствованно в мужском грамматическом роде (напр. *авангард, аттракцион, компресс, лимонад, майонез, гардероб, туалет, контроль, этап, шаблон* и др.), а в чешский, наоборот, в грамматическом роде женском (напр. *avantgarda, atrakce, komprese, limonáda, majonéza, garderoba, toaleta, kontrola, etapa, šablona* и др.). Такая же тенденция наблюдается также у имен существительных, которые имеют окончание на -аž/аж, -еž/еж, -іž/иж (напр. *гараж/garáž, престиж/prestiž* и др.). Дипломная работа показывает, что большие различия в роде русских и чешских имен существительных наблюдаются также у слов, заимствованных из греческого языка. Первоначальные латинские имена существительные, которые в русском имеют окончание -ум (напр. *коллоквиум, максимум, аквариум, оптимум* и др.), сохраняют свое первоначальное окончание и принадлежат к мужскому роду, в отличие от чешских, которые принадлежат к среднему грамматическому роду (напр. *kolokvium, maximum, akvárium, optimum* и др.). Аналогичная ситуация действует также у имен существительных, окончанных в русском на -изм и -ий (напр. *мавзолей/mauzoleum, трофей/trofej, санаторий/sanatorium* и др.). С точки зрения заимствованных слов надо вспомнить еще одну многочисленную группу, у которой наблюдаются родовые различия, а именно группу первоначально греческих имен существительных женского рода, окончанных в именительном падеже единственного числа на -sis, которая потом в русском языке перешла к именам существительным мужского рода, окончанным на -зис а -сис, а в чешском к именам существительным женского рода, окончанным на -ze/-se, -za/-sa (напр. *анализ, гидролиз, кризис, оазис vs. česká analýza, hydrolyza, krize, oáza* итд.). Такая же ситуация проявляется также у существительных, окончанных в русском на -оз, -ёз и в чешском на -óza (напр. *гипноз, психоз, диагноз, симбиоз vs. česká hypnóza, psychóza, diagnóza, symbióza* итд.). Различия по роду русских и чешских существительных были подтверждены и на группе имен греческого происхождения, которые были в русский заимствованы в женском роде. Речь идет о именах существительных, окончанных в русском языке на -ма, -ема, -ома, -амма (*система, плазма, тема, драма, травма, проблема, программа, телеграмма, хризантема* и др.). Слова, окончанные таким образом, всегда встречаются на русском языке в женском роде. В чешском наблюдаются колебания в этих словах. Некоторые из них принадлежат к грамматическому роду среднему (*drama, plazma, téma, trauma* и др.) некоторые к грамматическому роду мужскому (*telegram, program, systém* и др.) и некоторые даже к грамматическому роду женскому (*chryzantéma* и др.). Во второй главе также приводится краткое изложение гендерных различий в словах, взятых с английского и немецкого языков.

Заключительная часть второй главы посвящена роду иностранных собственных имен географических, в частности, роду названий государств, республик, рек, островов и полуостровов и иностранных имен городов и мест. Даже эта часть дипломной работы подтвердила, что в русском и чешском языках существуют значительные различия с точки зрения грамматического рода. В русском языке с точки зрения названий государств наиболее широко используемые названия женского рода, оконченные на -ия (напр. *Венгрия, Испания, Дания, Монголия, Сербия* и др.), в то время как в чешском языке является наиболее распространенным родом, по этому отношению, средний род (напр. *Maďarsko, Španělsko, Dánsko, Mongolsko, Srbsko* и др.). Даже с точки зрения названий республик различия между родом в русском и чешском языках велики. В русском языке применяется общее правило, которое говорит, что, прежде всего, несклоняемые имена существительные, обозначающие республики, принадлежат к женскому роду, на основе вышестоящего существительного республика, но, наоборот, в чешском языке принадлежит большинство этих существительных к среднему роду (напр. русские *Бануату, Перу, Чили* против чешским *Vanuatu, Peru, Chile* и др.). Для названий рек применяется то же правило. В основном у несклоняемых имен существительных, обозначающих реки, в русском языке тенденция причислять их к роду женскому, на основе вышестоящего существительного река, которое также женского рода. В чешском языке, наоборот, принадлежит большинство таких имен к роду среднему. В частности можно назвать, например, *Миссисипи, Миссури, Уссури, Эльба* (женский род) против *Mississippi, Missouri, Ussuri, Labe* (средний род) и др. Не только род по именам государств, республик, рек и островов, но и род по названиям городов и мест различаются в русском и чешском языках. Основная причина в этом случае заключается в том, что прием этих имен происходит не на основе одного устойчивого правила, а случайно. Некоторые названия городов и мест были взяты в русский язык на основе произношения на языке оригинала, некоторые на основе орфографии, а некоторые даже на основе комбинации обоих. Результатом такого способа переименования является то, что в русском языке принадлежит большинство городов к мужскому роду, в отличие от чешского, в котором они попадают к роду женскому. В частности, например, русские названия *Будапешт, Версаль, Крит, Неаполь, Париж, Ханой* и др. принадлежат к мужскому роду, в то время как чешские названия, например, *Budapešť, Versailles, Kréta, Neapol, Hanoj* и др., принадлежат к роду женскому. Группой, которая значительно отличается и которая является в русском языке очень проблематичной, группа названий чешских городов, у которых в русском языке в именительном падеже единственного числа окончание на твердый гласный, благодаря которому они относятся к мужскому роду. Речь идет, например, о городах типа *Часлав, Хрудим, Кромержши, Пржелоуч, Тельч, Собеслав* и др.

которые, таким образом, в русском языке принадлежат к мужскому роду, а в чешском языке, в свою очередь, к женскому роду. Такая же ситуация наблюдается и у названий городов, заканчивающихся в русском языке в именительном падеже единственного числа на мягкий знак (напр. *Литомысль, Пльзень, Тршебонь, Хоцень* и др.). В русском языке эти имена существительные принадлежат на основе их морфологических особенностей к мужскому роду, а в чешском языке, к роду женскому. В целом можно сказать, что в чешском языке почти все несклоняемые имена существительные принадлежат к среднему роду. В русском языке, наоборот, род существительных часто регулируется тем, к какой значительной области данное существительное принадлежит. Но стоит отметить, что этот принцип не соблюдается в русском или чешском языках последовательно, и поэтому в узусе можно встретить колебания по родам.

Третья глава дипломной работы посвящена различиям в категории рода у животных. В чешском языке бывают названия животных среднего рода (напр. *holoubě, hřibě, kůzle, tele, kuřátko* и др.), в отличие от русского, который ввел к единственному числу суффикс -онок, -ёнок, что вызвало то, что существительные, обозначающие детенышей, перешли к роду мужскому (напр. *голубёнок, жеребёнок, козлёнок, телёнок, цыплёнок* и др.). К роду мужскому относятся в русском языке также другие наименования животных, такие как *пони, зебу, кенгуру, шимпанзе, жако* и др. Все примеры наглядно обобщены в таблицах.

Четвертая глава обращает внимание на род наименований обуви и других парных предметов, у которых категория рода очень часто существенно отличается. В русском языке мы в большинстве случаев говорим о мужском роде, в отличие от чешского, в котором у данных названий чаще всего бывает род средний. В таблице опять обобщены конкретные примеры.

В пятой главе практической части был сделан анализ категории рода у русских и чешских аббревиатур. Было показано, что как в русском, так и в чешском языке, род аббревиатур определяется по основному слову целой, несокращенной формы аббревиатуры – напр. аббревиатура *МГУ (Московский государственный университет)* принадлежит к мужскому роду (по нем также склоняется), так как основным словом аббревиатуры является существительное *университет*, которое мужского рода. Чешское сокращение *ČVUT (České vysoké učení technické)* принадлежит к среднему роду, так как основным словом является слово *učení*, которое принадлежит к среднему роду. Однако в последнее время можно увидеть некоторые тенденции, которые вызывают различия между русским и чешским языками. В последнее время в чешском языке происходит так называемое

колебание в роде у инициальных аббревиатурах. Речь идет о случаях, когда аббревиатура не так хорошо известна в обществе. Менее известные аббревиатуры часто относятся к среднему роду (напр. *ČSAD vypravilo novú autobus*), хотя они должны быть правильно отсортированы к роду женскому или мужскому (*ČSAD = Československá automobilová doprava*).

Предпоследняя глава посвящена категории рода у так называемых плуралий тантум. На многих примерах подтверждается, что самая большая разница в русском и чешском языках наблюдается в том, что в русском языке плуралия тантум невозможно включить в категорию рода. В чешском языке, наоборот, мы найдем большое количество плуралий тантум, у которых категория рода определяется. Для определения грамматических категорий плуралий тантум нам в чешском языке помогают образцы имен существительных, причем большую часть склоняем по образцам женского или среднего рода. Принадлежность к данной категории рода у плуралий тантум определена в чешском языке в большинстве случаев исторически, поэтому необходимо все проверять по словарям. Заключительная часть платой главы посвящена роду чешских географических плуралий тантум. Всю главу заключает идея А. А. Зализняка, который говорит, что на категорию плуралий тантум надо в русском языке смотреть как на особую группу существительных, которой соответствует так называемый четвертый род.

Дипломная работа закончена главой, касающейся новых тенденций в определении грамматической категории рода.

Дипломная работа подтвердила, что у категории рода русских и чешских имен существительных наблюдаются значительные различия, которые необходимо с точки зрения транслатологии учитывать. Все родовые различия, которые важны с точки зрения транслатологии и которые вызывают в практике перевода значительные проблемы, были продемонстрированы в таблицах. В работе удалось найти достаточное количество конкретных примеров, которые всегда данное утверждение подтверждают. Все примеры, как русские, так и чешские, были проверены в словарях.

BIBLIOGRAFIE

KNIŽNÍ ZDROJE

Ruské

1. Архангельская, А. Словак, В. Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским. 1-издание. Оломоуц: Издательство Университета им. Ф. Палацкого. 2017. ISBN 978-80-244-5249-4
2. Архангельская, Т. Симметрия и асимметрия грамматической категории рода и семантической категории пола в славянских языках. Оломоуц: Университет имени Палацкого. 1. Издание. 2014. ISBN 978-80-244-4262-4.
3. ВИНОГРАДОВ, В. В. Современный русский язык – морфология. Москва: издательство Московского университета. 1952. ISBN 978-5-8465-0983-2
4. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык. Издание 1. Москва. 1973. ISBN 978-985-15-2700-3.
5. Горбачевич, К.С. Трудности словоупотребления и варианты норм русского литературного языка. Словарь – справочник. Москва: Наука. 1973. ISBN 5-271-06379-8
6. Складаревская, Г.Н. Словарь сокращений современного русского языка. Москва: Эксмо. 2004. ISBN 5-271-01002-3
7. Шахмайкин, А. М. Проблема лингвистического статуса категории рода. Актуальные проблемы современной русистики. Диахрония и синхрония. Москва: МГУ. 1996. ISBN 978-5-8465-0983-2

České

1. Autorský kolektiv pracovníků Lingea s.r.o. LINGEA - Výkladový slovník. 1. vydání. Brno: nakladatelství Lingea s.r.o. 2009. ISBN 978-80-87062-65-4
2. ČERNÝ, J. Úvod do studia jazyka. Vydání 1. Olomouc: nakladatelství Rubico, 1998. ISBN 80-85839-24-5.
3. EISNER, P. Chrám i tvrz. Vydání 1. Praha: XYZ. 2010. ISBN 978-80-7388-397-3
4. Grepl, M. Příruční mluvnice češtiny. 2003. Praha: nakladatelství Lidové noviny. ISBN: 978-80-7106-624-8

5. Grepl, M. a kol. Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 1995. ISBN: 978-80-7106-980-5.
6. HAVRÁNEK, B. BARNETOVÁ, V. LEŠKA. O. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. Hláskosloví a tvarosloví. Vydání 3. Praha: státní pedagogické nakladatelství. ISBN 80-210-3220-0
7. HAVRÁNEK, B. Česká mluvnice. 1. vydání. Praha: státní pedagogické nakladatelství. 1989. ISBN 14-316-88
8. HAVRÁNEK, B. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I (hláskosloví a tvarosloví). Vydání 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961. ISBN 88-01-31
9. Kolektiv pracovníků Lingea s.r.o. Gramatika současné ruštiny (s praktickými příklady). Vydání 1. Brno: nakladatelství Lingea s.r.o., 2012. ISBN 978-80-87471-45-6.
10. OBERPFALCER, F. Rod jmen v češtině. Praha: nakladatelství Filosofické fakulty UK. 1933.
11. ŠTÍCHA, František. Kapitoly z české gramatiky. Vydání 1. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1845-8
12. TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Praha 1949. ISBN 978-80-200-2097-0.
13. ŽAŽA, Stanislav. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Vydání 2. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-210-2058-X
14. ŽAŽA, Stanislav. Základy ruštiny pro filology (v porovnání s češtinou). Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0444-4

INTERNETOVÉ A ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Ruské

1. Академик. Грамматический род [online]. [cit. 2019-01-13]. Dostupné z: <https://gender.academic.ru>
2. Библиотека электронной литературы. Языковое родство славянских языков [online]. [cit. 2019-01-26]. Dostupné z: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A5/hodova-kapitolina-ivanovna/yazikovoe-rodstvo-slavyanskih-narodov>
3. Библиотекарь.ру. Современный русский язык. Морфология. [online]. [cit. 2018-12-30]. Dostupné z <http://www.bibliotekar.ru/russkiy-yazik-2/102.htm>

4. КЗ РЕФЕРАТЫ. Несклоняемые существительные в современном русском языке / несклоняемые географические названия [online]. [cit. 2018-11-22]. Dostupné z: <http://netref.ru/nesklonyaemie-sushestvitelenie-v-sovremennom-russkom-yazike.html?page=34>
5. Литературное редактирование текстов. *Формы имен существительных: колебания в роде имен существительных* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm#_top
6. ОЖЕГОВ, С.И. *Словарь русского языка*. Издание 9 [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: <http://sovietime.ru/russkij-yazyk/grammatika-russkogo-yazyka-toma-1-i-2-1960>
7. Русская корпусная грамматика. Род. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://rusgram.ru>
8. Справочно - информационный портал ГРАМОТА.РУ [online]. [cit. 2019-03-17]. Dostupné z: <http://gramota.ru/slovari>
9. СЕМЕНОВА, Г. Н. Имена Pluralia tantum как типологическая особенность индоевропейских языков. Вестник ТГУ, выпуск 10 (54), 2007. [online]. [cit. 2018-10-09]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/v/imena-pluralia-tantum-kak-tipologicheskaya-osobennost-indoevropeyskih-yazykov-na-materiale-russkogo-angliyskogo-i-nemetskogo-yazykov>
10. Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова. [online]. [cit. 2018-12-28]. Dostupné z <https://slovarozhegova.ru/>
11. Университетская библиотека. *Дитмар Эльяшевич Розенталь* [online]. [cit. 2019-02-26]. Dostupné z: https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=16335
12. Чуто, Е. *Род имен существительных в названиях профессий. Croatica et Slavica Ladertina*. 2005. [online]. [cit. 2019-02-26]
13. ЧЕРНИКОВА, Н. В. Ермолина, Н.А. Колебания в грамматическом роде аббревиатур. Мичуринский государственный аграрный университет. Мичуринск. 2018. [online]. [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: www.opusmgau.ru
14. CYBERLENINKA.RU. Научная электронная библиотека. [online]. [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/>

České

1. ČECHOVÁ, M. Příznakovost systémová a situačně-kontextová [online]. [cit. 2019-01-24]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7814>
2. LINGEA S.R.O. Internetový slovník současné češtiny [online]. [cit. 2019-02-06]. Dostupné z: <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny>
3. PLESKALOVÁ, J. NEKULA, M. KARLÍK, P. Czech-Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. [cit. 2018-10-05]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PLURALE%20TANTUM>
4. TRIUMVIRÁT. Slova překvapující o zákeřná. Vše, co jste (ne) chtěli vědět o psaní [online]. [cit. 2018-10-29]. Dostupné z: <https://triumvirat.cz/2014/07/slova-prekvapujici-i-zakerna/>
5. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Rod podstatných jmen [online]. [cit. 2019-03-16]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=200&dotaz=rod>
6. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Internetová jazyková příručka. Zeměpisná jména pomnožná. [online]. [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=395>

ČASOPISY A OSTATNÍ ZDROJE

1. ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka založený v roce 1935 Pražským lingvistickým kroužkem. Praha: Ústav pro jazyk český, 2002, ročník 63, č. 4. Str. 263. ISSN 0037-7031.

ANOTACE

Jméno a příjmení autora: Žaneta Sklenářová
Vedoucí diplomové práce: prof. Alla Arkhanhelska, DrSc.
Název fakulty: Filozofická fakulta Univerzity
Palackého v Olomouci
Název katedry: Katedra slavistiky
Název diplomové práce v češtině: Gramatická kategorie rodu v ruštině a
češtině ze srovnávacího a
translatologického hlediska

Název diplomové práce v angličtině: The grammatical category of the genus in russian
and czech from comparative and translatological
point of view

Počet stran: 87
Počet znaků: 177 389
Počet příloh: 0
Počet titulů použité literatury: 21
Počet internetových zdrojů: 20
Počet ostatních zdrojů: 1

Klíčová slova:

Rod, gramatický rod, přirozený rod, obourodost, pluralia tantum, rodová variabilita

Charakteristika diplomové práce:

Tématem diplomové práce je analýza a porovnání gramatické kategorie rodu v ruštině a češtině v jednotlivých oblastech. Diplomová práce se zaměřuje na vymezení rodových rozdílů mezi zkoumanými jazyky a snaží se vysvětlit příčiny těchto rozdílů. Pozornost je zaměřena především na rod slov přejatých, na substantiva obourodá, na rodovou variabilitu, rod zkratek, rod u živočichů, rod přechýlených substantiv a na rod pluralií tantum. Hlavním cílem práce je vytvoření uceleného materiálu o rodových rozdílech (a shodách) mezi ruštinou a češtinou, tedy jazyky geneticky příbuznými.